

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

**Využití elementů PBSP terapie v sociálněpedagogické praxi
nizkoprahových zařízení**
Diplomová práce

Autor: Bc. Jakub Havlíček
Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální pedagogika
Vedoucí práce: Mgr. Gabriela Slaninová, Ph.D.
Oponent práce: Mgr. Leona Stašová, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor:	Bc. Jakub Havlíček
Studium:	P14K0275
Studijní program:	N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika
Název diplomové práce:	Využití elementů PBSP terapie v sociálněpedagogické praxi nízkoprahových zařízení
Název diplomové práce AJ:	Application of PBSP therapy in socially pedagogical practice in low-threshold facilities

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce bude na základě odborných pramenů popsat a analyzovat Pесо Boyden psychomotorickou terapii a její potenciál pro využití v nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež (NZDM) a ve výzkumném šetření zjistit konkrétní deficity v saturaci základních vývojových potřeb, s kterými se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a popsat nástroje, které využívají pro práci s těmito deficity. Bude využito kvalitativně orientované výzkumné strategie. Technikou sběru dat bude polostrukturované interview, data budou analyzována a interpretována za využití postupů a technik metody zakotvené teorie.

1. PESSO, Albert, Diane BOYDEN-PESSO a Petra VRTBOVSKÁ. Úvod do Pесо Boyden System Psychomotor: PBSP jako terapeutický systém v kontextu neurobiologie a teorie attachmentu. Praha: Sdružení SCAN, 2009. ISBN 80-86620-15-8.
2. KRAUS, Blahoslav. Základy sociální pedagogiky. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0643-9.
3. MATOUŠEK, Oldřich. Metody a řízení sociální práce. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Portál, 2013, 395 s. ISBN 978-80-262-0213-4.

Garantující pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Gabriela Slaninová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Leona Stašová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 3.6.2019

Anotace

HAVLÍČEK, Jakub. *Využití elementů PBSP terapie v sociálněpedagogické praxi nízkoprahových zařízení*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2019. 78 s. Diplomová práce.

Cílem práce je na základě odborných pramenů popsat a analyzovat Pesso Boyden psychomotorickou terapii a její potenciál pro využití v nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež (NZDM). Ve výzkumném šetření je pak cílem zjistit konkrétní deficity v saturaci základních vývojových potřeb, s kterými se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a popsat nástroje, které využívají pro práci s těmito deficity. Bylo zjištěno, že prostředí NZDM může nedostatečnou saturaci těchto deficitů částečně nahradit.

Klíčová slova: nízkoprahová zařízení, Pesso Boyden System Psychomotor terapie, poradenství.

Annotation

HAVLÍČEK, Jakub. *Application of PBSP therapy in socially pedagogical practice in low-threshold facilities*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2019. 78 pp. Diploma Thesis.

The thesis describes and analyses the elements of the Pessó Boyden System Psychomotor therapy (PBSP) on the basis of scientific parameters and explores the possible application of the therapy in low-threshold facilities for children and young people. The scientific research aims to determine the specific deficits in satisfaction of the basic developmental needs that the staff members of the low-threshold facilities experience in their clients, and to describe the tools that help them overcome the deficits. It has been ascertained that the low-threshold facilities can indeed partially remedy the needs saturation deficit.

Keywords: low-threshold facilities, Pessó Boyden System Psychomotor therapy, counseling.

Obsah

Úvod.....	8
1 Stav poznání a teoretický background.....	10
1.1 K vymezení psychoterapie.....	11
1.2 K vymezení sociální pedagogiky.....	12
1.3 Neurověda v kontextu psychoterapie a PBSP.....	14
1.4 K vymezení teorie attachmentu.....	15
1.5 K vymezení nízkoprahových zařízení pro děti a mládež.....	18
1.6 K vymezení některých dalších pojmů.....	19
1.6.1 Dětství, dospívání, adolescence a vývojové deficity.....	20
1.6.2 Self a ego, já a „pravé já“.....	22
2 Kontext psychoterapie a PBSP terapie v sociálněpedagogické praxi.....	27
2.1 Metoda PBSP v kontextu ostatních psychoterapeutických systémů.....	27
2.2 Psychoterapie a metoda PBSP v kontextu sociálněpedagogické praxe a nízkoprahových sociálních služeb.....	28
3 Východiska a teoretický rámec PBSP terapie.....	30
3.1 Vznik PBSP a historická východiska metody.....	30
3.2 Teoretický rámec PBSP.....	31
3.2.1 Pět vývojových potřeb.....	32
3.2.2 Integrace polarit.....	36
3.2.3 Rozvoj vědomí.....	40
3.2.4 Rozvoj pilota.....	41
3.2.5 Rozvoj jedinečnosti.....	42
3.3 Další teoretická východiska PBSP.....	42
3.3.1 Dvě základní energie.....	42
3.3.2 Tři základní poslání.....	43
3.3.3 Tři základní spojení.....	43
3.3.4 Tři psychomotorické systémy.....	45
3.3.5 Mezery v rolích.....	45
3.3.6 Sféra možností.....	46

4	Elementy metody PBSP a jejich využitelnost v praxi NZDM.....	47
4.1	Limity využití PBSP terapie v sociálních službách.....	47
4.2	Předpoklady pro využití prvků PBSP v praxi NZDM z hlediska poskytování sociální služby	49
4.3	Elementy PBSP využitelné v praxi NZDM	49
4.3.1	Sycení a rozvoj pilota.....	49
5	Výzkumné šetření.....	52
5.1	Základní východiska výzkumného šetření.....	52
5.2	Výzkumné otázky a vědecko-výzkumný problém	52
5.3	Metodologická východiska	53
5.4	Výzkumný vzorek.....	54
5.5	Konstrukce polostrukturovaného interview	56
5.6	Analýza dokumentů	57
5.7	Analýza a interpretace dat prostřednictvím metody zakotvené teorie.....	58
5.7.1	Otevřené kódování.....	59
5.8	Axiální kódování	70
5.9	Diskuze a shrnutí cíle výzkumného šetření a výzkumných otázek s analyzovanými daty	71
	Závěr.....	74
	Seznam použité literatury.....	76
	Normativní a legislativní dokumenty.....	83

Úvod

Předkládaná práce se zabývá tématem užití specifických elementů psychoterapeutické metody Pesso Boyden System Psychomotor (PBSP, Pesso Boyden psychomotorická terapie) v rámci nízkoprahově orientovaných sociálních služeb. Pozornost je věnována především těm elementům z metody PBSP, které se zdají být využitelné v rámci nízkoprahově orientovaných sociálních služeb. Největší pozornost je věnována deficitům v sytění základních vývojových potřeb tak, jak je vnímá metoda PBSP. Tyto deficity musí však být nutně popsány nejen z hlediska metody PBSP, ale v širším kontextu, jak jej nabízejí další autoři (např. Matějček, Langmaier, 2011; Vágnerová, 2012). Také je diskutováno hledisko teorie attachmentu, ze které metoda PBSP částečně vychází a která také pracuje s nedosycením vývojových potřeb. (např. Karen, 1998) Velmi okrajově se text dotýká neurovědeckých poznatků, které jsou označovány (Perquin, 2004) za důležité pro pochopení některých východisek psychoterapeutické metody PBSP. Psychoterapeutická metoda PBSP jako taková je popsána především v zahraničních zdrojích (Pesso, 1990; Pesso, Crandell, 1991; Pesso, 1997b; Perquin, 2004; Fischer-Bartelmann, 2005; Bachg, 2006; Winette, Baylin, 2017), avšak i v českém prostředí lze k tomuto tématu nalézt odborné práce (Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009; Siřínek, 2014; Siřínek, 2018). Potenciál k využití této metody v rámci sociálních služeb, ať už preventivních, do kterých zařazujeme i nízkoprahově orientované služby, nebo zaměřených na sociální péči, zatím nebyl v českém ani zahraničním prostředí uspokojivě popsán. Objevují se sice odborné zdroje (Midgley, Hates, Cooper, 2017), které popisují účinnost poradenství a terapie a jejich různých podob, přístupů a postupů při jejich aplikaci na děti a mládež. Nicméně kromě stručného shrnutí, které předkládají Slaninová a Havlíček (2017), neexistuje komplexní odborný text, který by popisoval využití specifických poradenských metod předkládaných metodou PBSP v rámci nízkoprahově orientovaných sociálních služeb. Také je nutné uvést, že téma využívání specifických poradenských technik obecně v praxi nízkoprahově orientovaných sociálních služeb není v literatuře příliš popsáno, snad kromě dílčích prací některých autorů (Herzog, 2009; Větrovec, 2009; Řezníček, 2009). V kontextu předkládané práce je také nutné zmínit, že někteří autoři (Řiháček, 2014) dokonce ani nenalézají signifikantní linii, která by jasně dělila postupy poradenské, které bývají zařazovány jak do sféry sociálně pedagogické (Kraus, 2014), tak i do oblasti psychologických věd a postupy terapeutické, které bývají přiřazovány výhradně do oblasti psychologie. (Prochaska, Norcross, 1999) V textu práce tedy nutně musíme vycházet z vymezení

psychoterapie a poradenství, které předkládá literatura psychologicky orientovaná (např. Norcross, Prochaska, 1999; Kratochvíl, 2012), ale pokusíme toto vymezení diskutovat i se zdroji sociálně-pedagogickými. Abychom k této diskuzi mohli přistoupit, je nutné vycházet i z prací zahraničních autorů. (např. Böhnisch, Schreir, Thierisch, 2005). V kontextu takto vymezeného poradenství a psychoterapie je pak metoda PBSP a její elementy, tedy její dílčí postupy a techniky, zasazeny do rámce postupů a technik nízkoprahově orientovaných sociálních služeb.

Nízkoprahová zařízení jako taková tvoří jedno ze sociálních prostředí, které na děti a mladé lidi navštěvující tato zařízení působí. Proto je pro praktickou činnost těchto zařízení bezesporu výhodné zkoumat inovativní poradenské postupy, které mohou být součástí portfolia jejich služeb a v konečném důsledku tak mohou vést k samotnému naplňování smyslu činnosti těchto zařízení. Tím je z hlediska sociální pedagogiky především resocializace nebo jinak řečeno zabránění a změna asociálního nebo antisociálního chování jedinců a jejich začlenění do společnosti. Pokud se na tento smysl podíváme z hlediska jedince, je cílem takto zaměřené práce pomoci klientovi najít, rozvíjet a využít paletu jeho (vrozených) talentů, schopností, dovedností v různých oblastech jeho života. (srov. Danzer, 2012, s. 10)

Můžeme stručně dodat, že témata antisociálního (resp. také asociálního) chování a jeho dopadů jsou ve společnosti hojně diskutovaná. Z jiného úhlu pohledu lze také říci, že současná společnost nabízí mnoho příležitostí, podnětů a prostoru k seberealizaci, ale také k realizaci protispolečenského jednání. Tato situace staví před nízkoprahové sociální služby stále nové výzvy, na které musí reagovat. I předkládaná práce se pokouší svojí částí přispět k reakci na tyto výzvy a nabízí jeden z dalších pohledů na možnosti využití specifických technik a postupů v praxi nízkoprahově orientovaných sociálních služeb.

Cílem práce je tedy na základě odborných pramenů popsat a analyzovat Pessu Boyden psychomotorickou terapii a její potencial pro využití v nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež (NZDM). Ve výzkumném šetření je pak cílem zjistit konkrétní deficity v saturaci základních vývojových potřeb, s kterými se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a popsat nástroje, které využívají pro práci s těmito deficity. Bude využito kvalitativně orientované výzkumné strategie. Technikou sběru dat bude polostrukturované interview, data budou analyzována a interpretována za využití postupů a technik metody zakotvené teorie.

1 Stav poznání a teoretický background

Tato kapitola a její podkapitoly jsou zaměřeny na vymezení a definici některých pojmů, které se vztahují k fenoménům z oblasti psychologie, sociální pedagogiky, sociální práce a psychoterapie. Vzhledem k cíli a rozsahu práce sice není významné tyto jevy detailně popisovat, je ale nutné alespoň z části jejich význam diskutovat a vztáhnout je k tématu a cíli předkládaného textu. Bude také nastíněno, jaký je aktuální stav poznání vztahující se k tématu a cíli práce.

Autor považuje za nutné hned v úvodu této kapitoly zdůraznit několik východisek, která jsou pro kontext celé předkládané práce klíčová. Prvním z nich je, že psychoterapeutická metoda PBSP, tedy Pesso Boyden System Psychomotor se nesnaží o faktickou a exaktní přesnost (více o tom bude zmíněno v dalším textu, především v kap. 3.1). Z toho tedy vyplývají některé faktické nepřesnosti, čehož si je autor vědom. V textu jde především o zachycení a popis východisek metody PBSP tak, jak je v současnosti předkládají její zakladatelé a jejich spolupracovníci. Nejde tedy o komplexní psychologizující pohled, jak se o něj snaží např. Čepelíková (srov. Čepelíková, 2010) nebo z hlediska vývojové psychologie a tedy i vývoje osobnosti např. Vágnerová (srov. Vágnerová 2012). Je nutné zmínit, že text bude vycházet především z publikovaných zdrojů, jejichž autory jsou zakladatelé metody PBSP Albert Pesso a Diane Boyden-Pesso a jejich spolupracovníci (Bachg, Baylin, Fischer-Bartelmann, Perquim, Winnete) a z jejich pohledu na vývoj a zrání osobnosti, resp. v jejich pojetí spíše lidské bytosti v jejím celku v rovině psychologické, biologické, sociální a duchovní.

Za druhé východisko, které autor považuje za nutné uvést, je omezená možnost výkladu prací a textů z oblasti neurovědy. Vzhledem k rozsahu a cíli práce není možné detailně diskutovat citované texty z této oblasti, a proto budou uváděny ty studie, které se jeví jako relevantní k tématu a cíli práce. Také nebude diskutována otázka samotné validity neurovědeckých poznatků a studií, která bývá samotnými autory z této oblasti zpochybňována (srov. např. Damasio, Carvalho, 2013; Perquin, 2004).

Posledním, třetím východiskem, je otázka teoretického zakotvení psychoterapie jako takové. Během druhé poloviny 20. století až do dnes vznikala řada psychoterapeutických směrů a každý z nich vysvětluje pohled na vývoj jedince a na strukturu osobnosti z vlastního úhlu pohledu, i když v průběhu vývoje docházelo a dochází k různým překryvům a

vzájemným doplňováním. (srov. např. Kratochvíl, 2012) Tato rozmanitost bývá označována za paradoxní (srov. Stiles, Shapiro a Elliott 1986) v tom smyslu, že i když mají různé psychoterapeutické přístupy svůj teoretický základ (resp. pohled na vývoj jedince a jeho osobnost), a různé metody práce s pacientem, resp. klientem, dosahují podobných výsledků.

1.1 K vymezení psychoterapie

Základní vhled do vymezení psychoterapie lze nalézt u Kratochvíla (2012), který ji definuje jako „*léčebnou činnost, léčebné působení, specializovanou metodu léčení nebo soubor léčebných metod, záměrné ovlivňování, proces sociální interakce*“. (Kratochvíl, 20, s. 13) Toto vymezení pak uvedený autor dále rozpracovává a zpřesňuje, psychoterapie je podle něj léčebné působení psychologickými prostředky na nemoc, poruchu nebo anomálii. Má odstranit nebo zmírnit potíže a podle možnosti odstranit i jejich příčiny. V průběhu psychoterapeutického procesu pak má docházet k změnám v prožívání a chování pacienta. Psychoterapii by také měla provádět kvalifikovaná osoba. (srov. Kratochvíl, 2012). Z hlediska působení na nemoc, poruchu nebo anomálii se PBSP nejvíce blíží v literatuře hojně popsaným fenoménům z oblasti attachmentu, resp. k jeho poruchám a jejich následným projevům v dospělosti (srov. např. Bowlby, 2010; Karen, 1998; Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009; Winnette, Baylin, 2017). Tento přístup je signifikantní zvláště pro kapitoly o vývojových deficitech z hlediska PBSP a následně k empirické části práce, kde budeme zkoumat, zda se právě tyto deficity objevují u klientů nízkoprahových služeb pro děti a mládež.

V Kratochvílově vymezení můžeme vidět snahu snaze o exaktní přesnost (srov. Kratochvíl, 2012), která však dle Zeiga může vést k přílišné teoretizaci psychoterapie a jejímu odtržení od reálné psychoterapeutické praxe a v důsledku tedy od toho, čím psychoterapie skutečně je. (srov. Zeig, 2005)

Zeig (srov. Zeig, 2005) vymezuje psychoterapii velmi široce, resp. nedochází ve své práci k jednotné definici a spíše respektuje a popisuje jednotlivé psychoterapeutických směry a snaží se hledat podobné nebo společné prvky, také nahlíží na psychoterapii z hlediska jejího vývoje. Uvádí, že „*v pohledu na psychoterapii nepanuje všeobecná jednota*“, což je dle autora politováníhodné, protože pro klienty by byla největším přínosem právě interdisciplinární spolupráce. (Zeig 2005, s. 39) Jeho přístup je tedy integrativní, i když jej tak autor explicitně nenazývá. Jako jednu z vývojových oblastí uvádí Zeig (2005, s. 35) vývoj v oblasti technik, kdy se podle něj **psychoterapie posouvá od vysvětlování k vytváření**

konstruktivních zážitků. Právě do této vývojové tendence můžeme zařadit i metodu PBSP, jak bude pojednáno především v kapitole 2.

Další tradiční pohled na psychoterapii nabízí Norcross a Prochaska (1999), kteří explicitně označují svůj přístup za **integrativní**. S jejich pohledem bude také nakládáno v následujícím textu celé práce a jejich definice psychoterapie bude pro tuto práci vnímána jako určující. Podle nich je psychoterapie „*odbornou a záměrnou aplikaci klinických metod a interpersonálních postojů vycházejících z uznávaných psychologických principů se záměrem pomoci lidem změnit jejich chování, myšlení, emoce a/nebo osobní charakteristiky směrem, který obě strany považují za žádoucí.*“ (Norcross, Prochaska, 1999, s. 16). Toto vymezení pak doplňují diskuzí o jeho významu a doplňují tak komplexní deskripci psychoterapie v jejich pojetí. Podle nich se v definici neodráží, zda má být terapie skupinová, párová nebo individuální, nekonkretizuje výcvik a kvalifikaci psychoterapeuta a požaduje, aby metody vycházely z uznávaných psychologických principů. (srov. Norcross, Prochaska, 1999) Jak již bylo uvedeno, PBSP sice není a ani se nesnaží o exaktně přesnou teorii, vychází však z uznávané teorie attachmentu. Není tedy první teorií, která nahlíží na deficity resp. deprivaci v dětství jako na prvek vývoje, který způsobuje až patologický vývoj osobnosti.

Všechny uvedení autoři (Kratochvíl, 2000; Zeig, 2005; Norcross, Prochaska, 1999) uvádí, že klíčová je, pro proces psychoterapie, osoba, resp. osobnost psychoterapeuta. Z hlediska kapitoly 4.1 je klíčová definice Kratochvíla (2000, s. 13-14), který uvádí, že vyžadovaná kvalifikace by měla záviset na složitosti potřebného psychoterapeutického působení. **Jednodušší podpůrné psychoterapie mohou provádět osoby s ukončeným vzděláním v oblasti lékařství, psychologie nebo vyškolení sociální pracovníci či zdravotní sestry. K provádění odborné a systematické psychoterapie je pak nutný odborný výcvik.**

1.2 K vymezení sociální pedagogiky

V této kapitole je vymezena sociální pedagogika ve vztahu k tématu práce, zaměříme se především na její aktuální podobu, záměrně přehlédneme např. její historické aspekty, které se přímo nevztahují k tématu práce, i když některé budou v textu stručně zmíněny, zvláště v kontextu jejího vztahu k psychologii, resp. psychoterapii. Pozornost bude věnována sociální pedagogice po roce 1989. Kraus (2014, s. 18) uvádí čtyři významy termínu sociální pedagogika. Ve **smyslu metodologickém** hovoří o sociálněpedagogickém přístupu k výchovnému procesu jako jevu sociálnímu, který odráží všechny proměny společnosti. Další význam vidí v sociální pedagogice jako v **pedagogické disciplíně** zaměřené především

na výchovný proces s akcentem na prostředí mimo vyučování, tedy ve volném čase, v různých mimoškolních, výchovných a převýchovných institucích. Do tohoto významového proudu lze jistě zařadit i nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. Sociální pedagogika je také **studijním (profesním) oborem a vyučovacím předmětem.**

Sociální pedagogika má také přesah k psychologii (ze které později vzešla psychoterapie), což si uvědomoval již ve 30. letech 20. století Aloys Fischer, který k vlivu prostředí uvádí, že individuum nevnímá prostředí objektivně, ale vnímá jeho výřez na základě zážitků, vnímání a jeho potřeb (srov. Niemayer, 2010, s. 133). Böhnisch, Schröer a Thiersch (2005) hovoří široce o vztahu individuální psychologie a sociální pedagogiky. Ve vztahu k tématu a cíli práce je signifikantní, že si všimají některých přesahů individuální psychologie do pole sociální pedagogiky. Jedná se především o to, že sociální pedagogika musí klást důraz na tematizaci sociálního prostředí (rodina, škola, vrstevnická skupina) a vlivu tohoto prostředí na vývoj osobnosti. (srov. Böhnisch, Schröer a Thiersch, 2005, s. 79) Kraus (2014, s. 56) také vnímá psychologii jako důležitou ve vztahu k sociální pedagogice, dále ale tuto myšlenku nerozvíjí. Autor také vymezuje **poradenskou funkci** sociální pedagogiky (Kraus, 2014, s. 185), kdy uvádí, že do pole sociálněpedagogické činnosti v nízkoprahových zařízeních patří i aktivity poradenského charakteru. S tím souvisí, že výkon profese sociálního pedagoga je **pomáhající profesí.**

Na tomto místě je také nutné stručně zmínit problematiku vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. Kraus (2014) uvádí, že v českém prostředí může být sociální pedagogika vnímána v oboru sociální práce za zcela ztracenou. Za tím stojí geneze oboru sociální práce v 90. letech a převzetí anglosaského modelu „social work“ a sociální služby tedy více pracují s termínem sociální práce. V oboru nízkoprahových sociálních služeb však má i v českém prostředí sociální pedagogika spojená s poradenstvím svoje místo, jak to rozvádí ve svém textu např. Klíma a Jedlička (2009). Inspiraci lze nalézt také v německém pojetí, kde dochází v obou uvedených směrech k integraci (srov. Kraus, 2014; Böhnisch, Schröer a Thiersch, 2005)

Z hlediska cíle a tématu práce se tedy nezdá být rozdíl mezi vymezením sociální práce a sociální pedagogiky v českém prostředí signifikantní. Důležité je, že sociální pedagogika má svoji poradenskou funkci (s oporou v psychologii) v prostředí nízkoprahových zařízení pro děti a mládež a v rámci této funkce mohou být elementy PBSP terapie aplikovány a využívány.

1.3 Neurověda v kontextu psychoterapie a PBSP

Jak již bylo zmíněno v úvodu kapitoly, není jistě cílem práce vyčerpávajícím způsobem popsat vztah PBSP terapie (nebo dalších terapeutických metod pracujících s tělem nebo s informacemi z těla) se současnými poznatky neurovědy. V obecné rovině lze uvést, že současné poznatky neurovědy podporují to, co bylo zakladateli metody PBSP experimentálně a induktivně objeveno. (srov. např. Perquin, 2004; Damasio, Carvalho, 2003) Na současné úrovni poznání však nejsme schopni s jistotou říci, jak přesně proces psychoterapie (tedy i PBSP terapie) ovlivňuje struktury mozku. (Winnette, Baylin, 2017) Pokusíme se tedy pouze o stručnou deskripci nejdůležitějších poznatků, které lze nalézt v relevantních zdrojích. Zestručněním se však nutně musíme dopustit některých zjednodušení, která ale pro kontext celé práce nebudou významná. V této deskripci lze zřejmě nejlépe vyjít z práce autorů Winnette a Baylina (2017), kteří v kontextu psychoterapie, teorie attachmentu a metody PBSP hovoří o rozvoji mozku ve třech rovinách, které je nutné integrovat. Jedná se o roviny vertikální, horizontální a laterální. Pro zdravý vývoj jedince je nutné, aby byly všechny tyto roviny tzv. integrovány.

V přeneseném slova smyslu (jak bude uvedeno v dalším textu) se PBSP snaží o integraci různých polarit jedince tak, aby se jedinec správně rozvíjel. Integrace těchto polarit může souviset právě s uváděnými integracemi z oblasti neurovědy. Pro toto tvrzení však není dostatek validních důkazů. (srov. Damasio, Carvalho, 2003; Perquin, 2004; Winnette, Baylin, 2017)

Vertikální integrací je myšlena integrace mezi takzvaným limbickým systémem, který „generuje“ emoce a oblastmi v prefrontálním laloku. Do tohoto propojení se vtiskávají zkušenosti se vztahy s blízkými osobami v prvních letech života dítěte, které jsou vzorci pro další interpersonální vztahy jedince. (srov. Winnette, Baylin, 2017, s. 37; Perquin, 2004, s. 12)

Horizontální integrací myslí autoři propojení levé a pravé hemisféry. „*Pokud dítě mohlo přijímat dobrou péči, dává toto propojení dítěti nové schopnosti ke zpracovávání informací, vytváření názorů, myšlení a používání jazyka jako nástroje k hlubšímu sebepoznání a poznání způsobu myšlení ostatních lidí*“ (Winnette, Baylin, 2017, s. 37)

Laterální integrací je pak myšleno propojení mezi parietálními oblastmi s oblastmi ve frontálním a prefrontálním laloku. Toto propojení se dotváří během adolescence a autoři jej označují jako „dospělou“ úroveň integrace. Laterální integrace dává možnost rozhodování a lepšího plánování před tím, než člověk „koná“. Jinými slovy dává větší kapacitu k rozhodnutí,

zda nějakou věc dělat nebo nedělat a rozpoznat, zda je dané jednání bezpečné nebo může být riskantní a nebezpečné. To je hlavní rozdíl oproti dětskému mozku, kde toto propojení chybí a děti tedy nemají takovou kapacitu ke „zralému“ rozhodování. (srov. Winnette, Baylin, 2017, s. 38)

1.4 K vymezení teorie attachmentu

Na tomto místě vymežeme teorii attachmentu v rozsahu nutném pro naplnění cíle předkládané práce. Jsou představeny základní a pro užití ve výzkumném šetření signifikantní východiska attachmentové teorie. Stručně také uvedeme vymezení pojmů významní druzí (significant others) a primární pečovatel, se kterými je v textu práce operováno.

Teorie attachmentu je jednou ze základních a nejkompexnějších psychologických teorií, která akcentuje celoživotní význam raných vztahů v období dětství a dospívání pro jedince. (srov. Bowlby, 2010; Karen, 1998; Matějček, Langmaier, 2011) Brisch (2011, s. 33) uvádí, že „*teorie vztahové vazby spojuje etiologické, vývojově psychologické, systemické a psychoanalytické myšlení. Ve svých předpokladech se zabývá zásadními ranými vlivy na emocionální vývoj dítěte a pokouší se vysvětlit vznik a změnu silných vztahových vazeb mezi jednotlivci v průběhu celého lidského života*“ (Brisch, 2011, s. 33) Vzhledem k teorii PBSP je žádoucí zmínit koncept **vazebného systému**, který Brisch (2011, s. 33-34) definuje jako primární, geneticky ukotvený motivační systém, který se aktivuje po narození mezi dítětem a primárním pečovatelem. Pro terapeutickou metodu PBSP je toto „genetické ukotvení“ jednou z kvalit tzv. genetické paměti, o které bude pojednáno dále. Na tomto místě pouze stručně zmíníme předpoklad, se kterým PBSP pracuje. V genetickou výbavě každého jedince, je zakódován program, který musí být spuštěn vnějšími podněty a interakcemi, aby dobře fungoval a mohlo dojít ke zdravému „správnému“ vývoji. (srov. Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 37) Protože je výzkumné šetření zaměřeno na deficity ve vývoji jedince, je také vhodné zmínit druhy attachmentových (vazebných) vzorců. Ty lze rozdělit na bezpečné a „vyhýbavé“¹ a ambivalentní, přičemž bezpečné jsou z hlediska vývoje jedince „zdravé“, zbylé dva mají v určitých aspektech deficity, které se projeví na vazebném chování. (srov. Karen, 1998, s. 177-201, s. 220-237). Vhodný shrnující přehled attachmentových vzorců pro účely této práce nabízí Karen (1998, s. 444 – 445), z tohoto přehledu vychází následující tabulka.

¹ V anglickém originále „avoidantly

Tab.1: Přehled attachmentových vzorců od narození do 6 let věku (srov. Karen, 1998, s. 444-445)

Od narození do 6 let věku dítěte		
Bezpečná vazba	Vyhýbavá vazba	Ambivalentní vazba
Primární pečovatel není citově chladný, je citlivě naladěný na city dítěte, je konzistentní.	Primární pečovatel není často „emočně k dispozici“ (nevyjadřuje emoce, nereaguje na city dítěte, odmítá jeho city), má odpor k potřebám dítěte a příliš brzy posiluje nezávislost na jeho osobě.	Primární pečovatel je pro dítě nepředvídatelný a/nebo chaotický. Sice pozorný, ale není na dítě „naladěný“. Je zaměřený na chyby dítěte
Dítě snadno objevuje, používá primárního pečovatele jako „bezpečnou základnu	Na konci prvního roku dítě vyhledává kontakt s primárním pečovatelem sporadicky, náhodně je vzteklé a vzteku se neumí zdržet, je rozčilené, když je „poraženo“.	Dítě hodně pláče, „visí na primárním pečovateli“, je na něj příliš vázané, vyžaduje <i>neustálou péči</i> , je často rozzlobené, rozrušené i při krátkém odloučení, chronicky úzkostné ve vztahu k prim. pečovateli, zkoumá <i>svět kolem sebe</i> jen velmi omezeně
<i>Náročná situace:</i> Dítě aktivně hledá primárního pečovatele, pokud je zoufalé, snadno se uklidní	<i>Náročná situace:</i> Vyhýbá se primárnímu pečovateli, když je zoufalé nebo stresované, vypadá netečně.	<i>Náročná situace:</i> Obtížně utěšitelné po odloučení – dítě se zlobí a zároveň se dožaduje útěchy.
<i>Předškolní věk:</i> Dítě si snadno hledá přátele, není nepopulární, je přizpůsobivé a flexibilní ve stresujících situacích. Tráví čas s vrstevníky. Má dobré sebevědomí	<i>Předškolní věk:</i> Dítě je zlostné, agresivní, vzdorovité. Může být vyloučené z kolektivu. Lpí a zdržuje se u učitelů. Když nastane náročná situace, stáhne se „do sebe“, nekomunikuje s okolím.	<i>Předškolní věk:</i> Dítě je často podrážděné, mrzuté a snadno podlehne obavám a pocitu úzkosti. Zdá se nezralé a závislé na učiteli. Stává se často obětí šikany.

Tab.2: Přehled attachmentových vzorců od 6 let věku dítěte (srov. Karen, 1998, s. 444-445)

Od 6 let věku dítěte		
Bezpečná vazba	Vyhýbavá vazba	Ambivalentní vazba
<p><i>Vztah dětí na rozhraní předškolního a školního věku k rodičům:</i></p> <p>Vřelý vztah. Dítě je schopno s rodiči otevřeně mluvit / je sdílné a zapojit se do smysluplné činnosti (práce, spolupráce).</p> <p>Při tělesném kontaktu se cítí spokojeně, příjemně.</p>	<p><i>Vztah dětí na rozhraní předškolního a školního věku k rodičům:</i></p> <p>Dítě je v interakci s rodiči netečné, neudrží si kontinuální společnou činnost. Nemá s nimi vřelý fyzický kontakt.</p>	<p><i>Vztah dětí na rozhraní předškolního a školního věku k rodičům:</i></p> <p>Vyžadování neadekvátně důvěrného vztahu.</p> <p>Předstíraně roztomilé nebo podlézavé. Při odloučení se strachuje o matku.</p>
<p><i>6-8 let:</i></p> <p>Vytváří si blízké přátelské vztahy a je schopno je udržovat v rámci širší skupiny vrstevníků.</p>	<p><i>6-8 let:</i></p> <p>Nemá vztahy s vrstevníky, je k nim netečné, nezáleží mu na nich. Často je vyloučeno ze skupiny separované.</p>	<p><i>6-8 let:</i></p> <p>Obtížné funguje ve skupinách vrstevníků. Má potíže s udržením přátelství v rámci širší skupiny vrstevníků.</p>
<p><i>Bezpečně se cítící/jistě vystupující dospělý jedinec</i></p> <p>Snadno se vztahuje k široké škále pocitů a vzpomínek, pozitivních i negativních. Má vyrovnaný pohled na vlastní rodiče. Pokud bylo v dětství nejisté, již se přes to přenesl a vyrovnal se s nejistotou.</p>	<p><i>Odmítavý/přezíravý dospělý jedinec</i></p> <p>Přehlíží význam lásky a vztahu <i>rodiče s dítětem</i>. Často si idealizuje rodiče, ale skutečné vzpomínky to nepotvrzují. Má nízkou schopnost sebereflexe.</p>	<p><i>Roztržitý dospělý jedinec</i></p> <p>Prožívá pocity hněvu a ublížení ve vztahu k rodičům. Není schopen porozumět vlastní odpovědnosti ve vztazích. Obává se opuštění. Bojí se, že jej/ji druhý opustí.</p>

1.5 K vymezení nízkoprahových zařízení pro děti a mládež

K vymezení nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM) je nejprve nutné vyjasnit východiska, ze kterých budeme k této sociálně pedagogické instituci přistupovat. Vymezení nízkoprahových sociálních služeb můžeme pojmout ze dvou úhlů pohledu. Prvním z nich je hledisko legislativně normativní, tedy vycházet z legislativního zakotvení této instituce a z norem, které jsou legislativou dány. Druhé východisko můžeme označit za hledisko odborně kritické, které vychází z dostupných odborných zdrojů a v nichž je tato instituce odborně a kriticky popisována.

K prvnímu hledisku je pro téma a cíl práce důležité uvést, že nízkoprahové zařízení pro děti a mládež je legislativně zakotveno v Zákoně o sociálních službách. Jeho působení je dále specifikováno prováděcí vyhláškou k Zákonu o sociálních službách. Na tomto místě je vhodné uvést přímou citaci signifikantních částí obou norem. Z hlediska prováděcí vyhlášky jsou poradenské činnosti v NZDM zařazovány především do kategorie sociálně terapeutických činností, což jsou *„socioterapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob“*. Z hlediska Zákona o sociálních službách jsou pak nízkoprahová zařízení pro děti a mládež označována za služby sociální prevence a definována takto: *„Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež poskytují ambulantní, popřípadě terénní služby dětem ve věku od 6 do 26 let ohroženým společensky nežádoucími jevy. Cílem služby je zlepšit kvalitu jejich života předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace. Služba může být poskytována osobám anonymně.“* (Sbírka zákonů ČR, 2006)

Druhé hledisko odborně-kritické je nutné vysvětlit poněkud komplexněji. I v předchozích citacích a v samotném názvu instituce se objevuje pojem „nízkoprahové“, resp. nízkoprahovost, který je nutné vymežit na prvním místě. **Nízkoprahovost** je definována jako snadná dostupnost pro cílovou skupinu (v případě nízkoprahových zařízení pro děti a mládež děti a mládež ve věku 6 až 26 let). Dostupnost je dosahována odstraněním časových, prostorových, psychologických a finančních bariér, které by bránily osobám z cílové skupiny vyhledat prostory zařízení či využít nabídky poskytovaných služeb. (srov. Pojmosloví, 2008) Nízkoprahovost lze vnímat také v kontextu cílů nízkoprahově orientovaných sociálních služeb tak, jak je uvádějí Klíma a Jedlička (2009). Jedná se o snižování bezprostředních zdravotních či sociálních rizik vyplývajících z nějakého rizikového chování nebo jednání, minimalizace

rizik z různých druhů interpersonálních konfliktů, zprostředkování kvalifikovaného řešení problémů a zejména jejich identifikace a přijetí klientem, snižování nebezpečí sekundární deviace a patologizace, nebo také nepřiměřeně paušálního hodnocení, stabilizace nepříznivé situace a rozšíření životních možností a příležitostí. (Klíma, Jedlička, 2009) Jako nízkoprahové lze vnímat i další typy sociálních služeb, i když to v jejich legislativně daném názvu není uvedeno. Tato práce se však zabývá především oblastí nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, a tak není nutné tyto druhy služeb a jejich specifika dále popisovat.

Společným procesem, kterým obecně ve všech druzích sociálních služeb musí klient projít je tzv. jednání se zájemcem o službu nebo také hledání zakázky, kontraktování. Vzhledem k tématu práce není nutné uvádět legislativní východiska tohoto procesu, ale je nutné uvést jeho základní definici, neboť se s tímto pojmem v dalším textu pracuje. Stručně se tedy zaměříme na definice uvedené v odborné literatuře. Matoušek (2003, s. 236) obecně v kontextu sociálních služeb poskytovaných rodinám a dětem vymezuje kontraktování jako interakci, při které se pracovník a klient domlouvají o tom, na čem budou pracovat, jak bude spolupráce vypadat a co bude cílem spolupráce. (srov. Matoušek, 2003, s. 236) V kontextu nízkoprahově orientovaných služeb tento proces popisuje Větrovec (2009, s. 286), který uvádí, že jde o pozorování, analýzy, komunikace a dojednávání služeb a činností, v nichž může být služba klientům užitečná, a zároveň je hodnoceno naplnění těch činností a cílů, které již byly poskytnuty a naplánovány.

Z uvedeného je pro účely překládaného textu důležité, že nízkoprahová zařízení pro děti a mládež navštěvují děti a dospívající (bude vymezeno dále) ve věku 6-26 let, kteří se ve svém sociálním okolí setkali s nějakým deficitem, který mohl mít nepříznivý dopad na jejich zdravý vývoj. Právě s těmito deficity a jejich pochopením a zpracováním na osobní rovině PBSP pracuje. Díky použití prvků PBSP pak může být dílčími kroky dosahováno obecných cílů nízkoprahově orientovaných sociálních služeb, jak jsou uvedeny výše.

1.6 K vymezení některých dalších pojmů

V textu práce jsou nutně používány některé pojmy, které se vztahují k jevům z oblasti psychologie (především vývojové psychologie), sociální pedagogiky a sociální práce. Jak bylo uvedeno výše, budou pojmy vymezeny v takovém rozsahu, který odpovídá cíli a tématu práce.

1.6.1 Dětství, dospívání, adolescence a vývojové deficity

Pro užití v následujícím textu je nutné vymezit pojmy dětství a dospívání, resp. adolescence. Sociálněpedagogické zdroje na toto dělení nahlíží skrze paradigma socializačního procesu. Kraus (2014) tak vymezuje čtyři životní etapy: dětství, mládí, dospělost a stáří. Obdobně pak uvažují Böhnisch, Schröer a Thiersch (2005), kteří životní etapy vymezují podobně a navíc hovoří o významu poznatků z vývojové psychologie pro pochopení jednotlivých životních etap v procesu socializace a výchovy. Z hlediska sociální pedagogiky je dětství obdobím, které je věkově vymezeno od narození do 15 let, budují se v něm základy života jedince a na průběh socializačního procesu v tomto období má velký vliv prostředí. Tento proces vrcholí ukončením základní školní docházky a je provázen mnoha důležitými rozhodnutími např. o profesní dráze a dalších životních perspektivách. Mládí je v sociálněpedagogickém pojetí vymezeno věkem 15 někdy a jeho hranice se blíží až k 30 letům věku. Tato etapa je pro sociální pedagogiku obdobím mnoha rozporů, kdy člověk završuje profesní přípravu, odpoutává se od rodiny, vstupuje do zaměstnání, zakládá rodinu a samostatně se prosazuje v životě ve společnosti. Dospělost je definována naplňováním a její konec naplněním tří životních drah – profesní, rodinné a společenské. Toto vymezení je pro účely práce příliš jednostranné, resp. akcentuje pouze socializační hledisko. Je tedy nutné vymezení rozšířit o pojetí psychologické, resp. vývojově psychologické.

Jedním z východisek může být práce Vágnerové (2012), která dětství rozděluje na období prenatalní, novorozenecké, kojenecké, věk batolecí, předškolní a školní. Zvlášť pak autorka staví období dospívání, resp. adolescence. Prenatální období je dle autorky za normálních okolností dlouhé 9 měsíců a vytvářejí se v něm všechny potřebné předpoklady pro budoucí samostatný život plodu. Rozvíjí se také mozek a plod je tedy vnímavý k vnějším vlivům. I teorie PBSP považuje toto období za zásadní pro další vývoj jedince, když uvádí, že potřebujeme mít rodiče, kteří pro nás ve „vnějším světě“ mají dobré místo a toto místo pro nás připravují. (Pesso, 2000). I z hlediska teorie attachmentu je toto období klíčové. Období novorozenecké trvá přibližně 1 měsíc po porodu a je to doba adaptace na nové prostředí. V tomto období je dítě závislé na stimulaci od svého okolí, přijímá první podněty, ale není jen jejich pasivním příjemcem, ale i samo na ně reaguje a vytváří podněty pro své okolí. V tomto ohledu se shoduje jak pojetí Vágnerové (2012), tak i pojetí teorie attachmentu a teorie PBSP. Z hlediska PBSP pak může jít z hlediska vývoje osobnosti o reakci, která odpovídá na podněty a v přeneseném slova smyslu na potřebu sycení podněty u dítěte adekvátně (tzv. „fitting interaction“), je přehnaná nebo vůbec žádná. PBSP tento koncept označuje za princip

tvaru a protitvaru a je významný i pro další období. (viz také kap. 3.3) (srov. Vágnerová, 2012, Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009). Období kojenecké trvá dle Vágnerové od ukončeného 1. měsíce do jednoho roku. Dítě v tomto období získává základní důvěru k světu a potvrzuje si základní naději, tedy pozitivní vztah ke svému okolí a světu. Jeho potřeby jsou syceny ve značné míře na biologické úrovni, ale význam má i potřeba stimulace a potřeba učení. (Vágnerová 2012, s. 71-72) Z hlediska PBSP je o základní naději a uvedených potřebách pojednáno ve zvláštních kapitolách. Batolecí věk je z hlediska vývojové psychologie trvá od jednoho roku do tří let. Dítě se osamostatňuje a uvolňuje z různých vazeb, expanduje také do širšího světa, začíná být více autonomní. Předškolní věk trvá od 3 do 6 nebo 7 let. U dítěte se stabilizuje vlastní pozice ve světě a diferencuje se jeho vztah ke světu. Dochází i diferenciaci v sociální oblasti, kdy se dítě začíná vztahovat k vrstevnické skupině a dalším významným druhým. Školní věk je vymezen obdobím od začátku školní docházky do 15 let věku. Dělí se dále na raný školní věk (6-9 let), střední školní věk (11-12 let), starší školní věk (období 2. stupně až 15 let věku). Toto období je v celé své délce spojeno s budováním sociálního postavení dítěte, probíhá postupné osamostatňování a odpoutávání od rodiny a pro formování sociálních vztahů začíná mít větší význam vrstevnická skupina. (Matějček, 2005; Vágnerová, 2012).

Adolescence je dle Vágnerové (2012) vymezena věkem 10 – 20 let. „*V tomto období dochází ke komplexní proměně osobnosti ve všech oblastech: somatické, psychické i sociální. Mnohé změny jsou primárně podmíněny biologicky, ale vždy je významně ovlivňují psychické a sociální faktory, s nimiž jsou vzájemné interakci*“ (Vágnerová, 2012, s. 367)

Pro tuto práci je důležité především období školního věku a adolescence, protože do této kategorie lze zařadit cílovou skupinu nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. V empirické části budou nahlíženy právě deficity vzniklé právě v tomto období a budou porovnávány s pohledem teorie PBSP na vývoj osobnosti.

Je také nutné zmínit, že PBSP není první teorií, která nahlíží na deficity (v širokém slova smyslu) v dětství a dospívání, které pak mohou mít vliv na nezdravý až patologický vývoj osobnosti. Např. v českém prostředí jsou zásadní již klasické práce Matějčkovy, které lze sice pokládat za již překonané, ale pro uchopení základních principů deprivace (vývojových deficitů) v dětství položily základ pro další zkoumání. (Matějček, 2005). Lze uvést například jeho pojetí tzv. deprivačního syndromu. Ten je charakterizován nepříznivými odchylkami ve vývoji intelektovém i charakterovém u dětí, které se vyvíjely v prostředí

ochuzeném o některé významné podněty. Zároveň hovoří o možnosti nápravy takové deprivace. Vychází tedy z podobného pojetí jako PBSP teorie. (srov. Matějček, 2005, s. 185) Pro účely práce je užitečné uvést také jeho definice psychické deprivace jakožto stavu, který vznikl následkem vývojových deficitů. Uvádí, že „*psychická deprivace je psychický stav, vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu*“. (Matějček, 2005, s. 185) V této definici znovu můžeme nalézt souvislost s teorií PBSP, která o deficitech v naplňování vývojových potřeb hovoří, jak je podrobněji uvedeno v kap. 3.2.1. Na závěr kapitoly lze uvést pojetí vývojových potřeb dle Matějčka a Langmaiera (Matějček, Langmaier 2011, s. 280-284), které mají být v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu uspokojovány. Za prvé je nutné odlišit potřeby biologické, které musí být uspokojeny, aby dítě vůbec mohlo přežít. Jedná se o např. o teplo, potravu, ochranu před nebezpečím apod. Pak je možno hovořit o pěti potřebách **základních psychických** nebo také **vitálních**. K nim řadíme potřebu určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů, potřebu určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech (smysluplného světa), potřebu emocionálních a sociálních vztahů k osobě matky a dalších primárních vychovatelů, potřebu společenského uplatnění a společenské hodnoty a potřebu otevřené budoucnosti.

Ve vztahu k tématu práce je vycházeno především z poznatků teorie attachmentu (např. Bowlby, 2015) psychické deprivace (např. Matějček, Langmaier, 2011) a vývojových deficitů, jak na ně nahlíží psychoterapeutická metoda PBSP. (např. Pessoa, 1997c) Pokud vývojové potřeby nejsou v dětství a dospívání adekvátně syceny nebo zde není navázána zdravá attachmentová vazba mezi významnými druhými a jedincem, dochází k neharmonickému (a někdy až patologickému) vývoji osobnosti. Ve výzkumném šetření je zaměřena pozornost právě na otázky, jak těmto deficitům u svých klientů rozumí a jak s nimi pracují pracovníci nízkoprahových zařízení.

1.6.2 Self a ego, já a „pravé já“

Pro uchopení pojmů self a ego v předkládané práci je nutné se stručně zaměřit na jejich definici a vymezení, ze kterého bude následující text vycházet. Omezíme se pouze na deskripci z hlediska psychologie osobnosti, teorie attachmentu ta bude doplněna o definici uvedených pojmů tak, jak ji chápe PSPB teorie.

S konceptem ego pracuje Freudova psychoanalytická teorie. Ve zjednodušeném pojetí je jeho model osobnosti postaven na třech subsystémech, které se neustále vzájemně ovlivňují a jsou tedy mezi nimi dynamické vztahy. (srov. Vágnerová, 2010, s. 156) PBSP přijímá tuto

klasickou psychoanalytickou představu, že se ego vyvíjí ve formativních letech, raném dětství, prostřednictvím interakcí s rodiči či pečovateli a prostřednictvím zkušeností s vnějším světem, ale dále ji rozpracovává a zasazuje do svého teoretického rámce. (srov. Perqiun, 2011)

Tři subsystemy freudiánského modelu osobnosti jsou nazvány id, ego a superego. Id ve Freudově pojetí označuje základní vrozenou složku osobnosti, která je animální, iracionální, rozumem neovlivnitelná. Je částí osobnosti, která je **nevědomá**, ale je zdrojem psychické energie jedince (srov. Říčan, 2009, s. 225; Vágnerová, 2010, s. 156) Ego se rozvíjí dle psychoanalytické teorie již od raného dětství. I dítě je nuceno řešit situace, kdy není možné bezprostředně ukojit pudovou touhu, tedy jinak řečeno, kdy slastné naplnění pudových potřeb není přímo dostupné. Ego je vnímáno jako jakýsi prostředník mezi vnitřními touhami a potřebami a realitou vnějšího světa – jeho požadavky, strukturami, normami. (srov. Nakonečný, 2011, s. 489-491; Říčan, 2009, s. 225; Vágnerová, 2010, s. 156) Superego je pak složkou osobnosti, která se rozvíjí v průběhu života jedince především v rámci socializačního procesu a je formováno „*požadavky, příkazy a zákazy společnosti, a to tak, jako by to bylo v jeho vlastním zájmu*“ (Říčan, 2009, s. 227). Tento stručný vhled do Freudovy teorie je však z hlediska tématu práce nedostačující. Především z důvodu jistého redukcionistického pojetí Freudovy teorie, která se opírá především o energii vycházející z pudových pohnutek a méně již reflektuje formující faktory sociálního prostředí jedince (srov. Vágnerová, 2010; Nakonečný, 2011; Nakonečný, 2013)

Pro vysvětlení pojmu ego tedy musíme nutně vycházet z jeho rozpracování jinými autory, kteří zohledňují i vlivy vycházející z prostředí. Nakonečný (2011, s. 493) pracuje například s definicí trojdimenzionální topografie ega, které dělí na subjektivní ego („*takový jsem byl*“), aktuální reálné ego („*takový jsem*“) a ideální ego („*takový bych chtěl být*“). Ideální ego se pak vztahuje k okolnímu prostředí, lze je tedy vnímat. Pro tuto práci je relevantní především pojetí Bowlbyho (srov. Bowlby, 2010, s. 311) vychází z pojetí autorů Jacka a Jeana Blockových (Block, 1980 in Bowlby, 2010, s. 311). Pracuje se dvěma dimenzemi ega – ego-resilience a ego-control. Ego-resilience značí odolnost ega a ego-control značí ovládnutí ega. Vlastnosti člověka se silně ovládaným egem jsou především omezené a inhibované reakce, slabé vyjadřování emocí a úzký rozsah zpracovávaných informací. K vlastnostem slabě ovládaného ega pak patří impulzivita, roztržitost, volné (bezbřehé) vyjadřování emocí a příliš malé omezování zpracovávaných informací. Odolnost ega je pak vztahována ke schopnosti člověka přizpůsobovat úroveň sebeovládání podle okolností.

K vlastnostem člověka s odolným egem patří vynalézavost při adaptaci na různé situace a schopnost zpracovávat souběžné a protichůdné informace. Člověk s křehkým egem, tedy s malou odolností ega, je naopak málo pružný na proměnlivé situace a reaguje na ně rigidním setrváním u své původní reakce nebo chaotickým jednáním. (srov. Bowlby, 2010, s. 311-312) V tomto popsaném pojetí ega lze nalézt jistou spojitost s teorií PBSP, především s konceptem pilota popsaným v kap. 3.2.4. Pro dokreslení této souvislosti lze uvést studie Arenda, Goveho a Sroufeho (1979), kteří v práci prokázali spojitost mezi bezpečnou vazbou a ovládnutím ega. Děti, které byly na začátku studie hodnoceny jako bezpečně (jistě) připoutané, prokazovaly vyšší schopnost kontroly ega. Stejně tak i novější studie Suorové a kolektivu (2017) dokazuje, že děti, které pocházejí z podnětnějšího prostředí, vykazují lepší dovednosti pro řešení problémů, než děti z prostředí podnětově chudšího (srov. Suor, Sturge-Apple, Davies, Cicchetti, 2017). Tento popsaný koncept ega souvisí i s pojetím ega a konceptu pilota v rámci PBSP. Podle PBSP je totiž důležité, jak bude rozpracováno dále, aby rodiče umožňovali svým dětem rozvoj pilota. To je pak jeden ze základních vývojových úkolů jedince. (Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009). Abychom mohli v PBSP teorii vymezit ego, je nutné se nejprve zabývat tím, co PBSP nazývá „soul“. Soul je vnímáno jako část lidské psychiky, ve které je zakódována (o tom bude pojednáno více dále) touha, která touží po tom žít naplněný život. PBSP pracuje s idejí, že v každém z nás je potencialita k tomu žít dobrý, opravdový, šťastný život i přes nedokonalé prostředí, ve kterém jedinec žije. V soul je tato potencialita vložena. (srov. Pesso, 1990; Fischer-Bartelmann, 2005; Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009) **Ego** je pak v PBSP teorii vnímáno jako část osobnosti nebo psychiky, která se rozvíjí prostřednictvím interakcí s okolním světem. Ego propojuje soul a vnější svět. Jeho úlohou je vyvážit polaritu jedince, jako např. vulnerabilita a síla. Ego obsahuje také logické myšlení, používání jazyka a symbolů, schopnost moderovat psychomotorické funkce. Umožňuje nám vědomě prožívat čas a prostor. Vykonává kontrolu a má kapacitu k moderování energie, která pochází ze soul. Vytváří obraz vlastní identity a vymezuje ji vůči okolnímu světu. (srov. Pesso, 1990; Perquin, 2005) Stejně pojetí můžeme nalézt např. u Blanckových (1974), kteří uvádějí, že ego má k dispozici vrozenou potencialitu, o kterou se opírá a vyvíjí se v souladu se svými vrozenými potenciály. (srov. Blanck, Blancková, 1974, s. 24-25)

Pro definici self nejdříve využijeme pojetí PBSP, které dále zasadíme do kontextu širšího pojetí v literatuře. **Self** je podle PBSP „*to, čím se každý z nás stal, naše identita, jak ji prezentujeme v denním životě podle specifických vzorců chování. Self je to, co bylo z duše uskutečněno pod vlivem vývoje ega.*“ (Perquin, 2005) Pesso (1997a) také hovoří o regulaci

self. Tato regulace probíhá dle vrozené tendence soul k tomu žít naplněný, radostný, vědomý a propojeny (ve smyslu propojení mezi lidmi a s duchovním, tím, co člověka přesahuje). (srov. Pesso, 1997a). Self také souvisí s pojetím identity v PBSP, které bude zmíněno v dalším textu.

V širším pojetí uvádí ke konceptu self např. Cakirpaloglu (2012, s. 18), že se pojmy self, já, identita vyskytují především v existenciálních a humanistických pojetích osobnosti, do kterých lze jistě zařadit i pojetí v rámci teorie PBSP. Osobnost s rozvinutým self je „*etická, seburčující a zároveň je schopna shrnout dílčí psychické vlastnosti, procesy, obsahy a tendence v jedinečný, funkčně uspořádaný systém*“. (Cakirpaloglu, 2012, s. 18). Pro širší vymezení self lze vycházet z aktuální práce Northoffovi (2013). Ten se pokouší o konceptualizaci self a pracuje s jeho čtyřmi koncepty, z nichž tři jsou k tématu práce relevantní. Těmi jsou „mentální self“, „empirické self“, „fenomenalistické self“ a „minimální či minimalistické self“. Mentální self je tvořeno myšlenkami, myšlenkovými procesy a není pevnou materiální „věcí“. Není tedy reálné v tom smyslu, že by bylo tvořeno materiálem, ale je jistě entitou, která existuje. Empirické self je potom založeno na sumarizaci, integraci, koordinaci všech informací, které pocházejí z těla a z mozku. Je **psychologickou funkcí**, která může být zkoumána. Není tedy již dále vnímáno jako filozofická entita, ale spíše jako objekt zkoumání v rámci neurovědy a kognitivní psychologie, který může mít základ jak v myšlenkových procesech (tedy na nemateriálním základu), ale také v neurobiologických procesech (tedy na materiálním základu). (srov. Northoff, 2013) Kohut (1977) pracuje s pojetím self z hlediska psychoanalýzy (což je k tématu práce relevantní, neboť PBSP teorie přejímá některá ego-psychologická východiska z psychoanalýzy). Uvádí, že fungující Self je „*psychický sektor, v němž ambice, dovednosti a ideály vytvářejí nepřerušené kontinuum, které umožňuje radostnou, kreativní aktivitu.*“ (Kohut, 1977, s. 33)

Pro účely této práce je pro vymezení self vhodné vycházet ze syntézy konceptu empirického self (jedno zda má nebo nemá „materiální“ základ), self z hlediska ego-psychologie a self v pojetí PBSP terapeutické metody. Se self tedy je v kontextu předkládaného textu operováno jako s psychologickou funkcí, v němž se do uspořádaného, funkčního a integrovaného celku promítají ideály, hodnoty, dovednosti, pudy, ambice a další aspekty osobnosti. Vytváří tak prostor pro radostnou, kreativní aktivitu a adekvátní sycení potřeb. (srov. Cakirpaloglu, 2012, s. 18; Pesso, 1986; Kohut, 1977, s. 33-38) I takto lze popsat kategorii tzv. true-self, pravého já, které zahrnuje výše zmíněnou kvalitu. Opakem true self je tzv. false-self, které se utváří již od útlého věku. Pro účely této práce uvedme, že jednou

z příčin tzv. false-self je nezdravý attachmentový vzorec primárního pečovatele (viz tab. 1 a 2) nebo z hlediska PBSP teorie tzv. zaplnění mezery v roli po jednom z rodičů. False-self „odpojuje“ jedince od jeho podstaty a jeho reálného self, od svojí genetické paměti (viz kap. 3.3.3). (srov. Pesso, 2011, s. 18)

Koncept self souvisí s identitou jedince, jak je vnímána v psychologické literatuře. Identita se z hlediska vývojové psychologie obecně utváří, v každém věkovém období, především však během dětství a dospívání. Pro účely předkládané práce vymezme identitu tak, jak s ním pracuje Matějček (2005). Ten uvádí, že zdravá identita (resp. zdravé uvědomění vlastního já) se tvoří mimo jiné tím, že má dítě dostatečně a včas nasycenou potřebu společenského uplatnění a společenské hodnoty. (Matějček, 2005)

2 Kontext psychoterapie a PBSP terapie v sociálněpedagogické praxi

V této kapitole bude věnována pozornost psychoterapeutickému přístupu Pesso Boyden System Psychomotor (PBSP) se zaměřením na aspekty využitelné v praxi nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Pokusí se o stručnou deskripci zasazení PBSP do systému ostatních psychoterapeutických přístupů a dotkne se kontextu psychoterapie v sociálních službách a sociální práci.

2.1 Metoda PBSP v kontextu ostatních psychoterapeutických systémů

Jistě není cílem práce vyčerpávajícím způsobem vymezit obor psychoterapie jako takový. Je ale nutné vymezit alespoň základní rámec, ze kterého lze vycházet při zasazování PBSP do kontextu k ostatním psychoterapeutickým přístupům tak, aby z tohoto vymezení bylo možno vycházet v dalším textu. Především pak ve výzkumném šetření, kde se zmiňujeme o hranicích mezi poradenstvím poskytovaným v rámci nízkoprahových zařízení a psychoterapií. Také jej zasadit do kontextu poradenské funkce sociální pedagogiky.

K vymezení psychoterapie nenalezneme v literatuře jednotnou definici, vzhledem k rozsahu a zaměření textu zde uvedeme pouze ty definice, které lze vzhledem k tématu práce vnímat jako signifikantní. Kratochvíl (2012, s. 12 – 14) vymezuje psychoterapii ve dvou základních rovinách. Na jedné straně jako interdisciplinární a empiricky zaměřený **vědní obor**, který má svoje teorie a metody. Na straně druhé pak vidí psychoterapii jako **praktickou činnost**. Vybíral a Roubal (2010, s. 34 – 38) se pak pokouší o shrnutí určitých znaků, pomocí kterých lze na psychoterapii nahlížet a definovat jí. Podle nich lze na psychoterapii nahlížet z hlediska **účinnosti**, protože psychoterapie působí pozitivní změnu u většiny lidí, kteří ji podstoupí. Na této účinnosti se podílí proměnné, mezi něž patří vztah mezi terapeutem a klientem, použité terapeutické techniky a další mimoterapeutické faktory. Dalším znakem je, že hlavním nástrojem psychoterapie je **vztah mezi** terapeutem a klientem. Současná psychoterapie dle uvedených autorů také zdůrazňuje, že ke klientovi se přistupuje jako k **plnohodnotné lidské bytosti**. Uvádějí, že lidem s nižšími příjmy, nižším vzděláním a ve **znevýhodněném socioekonomickém postavení se dostává méně psychoterapie**, resp. je pro ně méně dostupná. V dalším textu se budeme zaměřovat mimo jiné na tento fenomén, protože nízkoprahové sociální služby jsou určeny právě pro osoby s uvedeným druhem znevýhodnění. Bude zde pojednáno, jak jim lze alespoň některé elementy psychoterapeutické metody PBSP zpřístupnit. Je také nutné zdůraznit, že v oboru psychoterapie existuje mnoho přístupů s rozdílnými obsahy a způsoby práce. Přesto často dosahují podobných výsledků a

jak již bylo uvedeno bývá označováno za paradoxní, že neekvivalentní obsah vede k ekvivalentním výsledkům. I terapeutický přístup PBSP má své specifické obsahy a způsoby práce. Ty jsou popsány především v kap. 2.2 a 2.3.

K zařazení PBSP (a obecně jakéhokoli jiného psychoterapeutického přístupu) mezi současné psychoterapeutické systémy lze částečně využít dnes již klasické dělení dle Kratochvíla (2012, s. 17 – 18). Jistá dichotomičnost jeho dělení totiž odkazuje na extrémní polohy, které lze v různých psychoterapeutických přístupech nalézt. Jakékoli striktní zařazení k jednomu nebo druhému extrému by však mohlo být v případě PBSP terapie nepřesné a zavádějící. V jeho pojetí bychom tedy mohli hovořit o přístupu kauzálním, který se snaží zjistit a odstranit příčinu, najdeme zde rysy jak direktivních, tak nedirektivních postupů a pracuje jak se skupinou klientů, tak s jednotlivcem.

V kontextu současné psychoterapie lze PBSP částečně zařadit k terapiím zaměřeným na tělo, protože využívá tělo jako zdroj cenných informací o nevědomých procesech. Tělesný kontakt pak považuje za významný pro integraci terapeutické zkušenosti. Pracuje však také s předpokladem, že tělo a psychika tvoří jeden funkční celek. Je tedy vhodnější mluvit o přístupu zaměřeném na mysl i tělo. (srov. Fürst, 2010, s. 347) Více k tomuto východisku PBSP terapie bude zmíněno v kap. 3.1. Jiná autorka uvádí, že PBSP v sobě nese prvky hlubinně orientovaných přístupů, psychodramatických přístupů, Gestalt terapie, rodinné terapie, terapií zaměřené na tělo, hypnoterapie a verbálně orientovaných terapií obecně. (srov. Čepelíková, 2010, s. 15)

2.2 Psychoterapie a metoda PBSP v kontextu sociálněpedagogické praxe a nízkoprahových sociálních služeb

Pro potřeby této práce, která je zaměřena především na uplatnění vybraných elementů PBSP terapie v sociálně pedagogické praxi preventivních sociálních služeb, lze zřejmě nejlépe využít definici psychoterapie Norcross a Prochasky (1999, s. 18). Ti ji obecně vymezují jako „*odbornou a záměrnou aplikaci klinických metod a interpersonálních postojů vycházejících z uznávaných psychologických principů se záměrem pomoci lidem změnit jejich chování, myšlení, emoce a/nebo osobní charakteristiky směrem, který obě strany považují za žádoucí.*“ Vhodně ji doplňuje vymezení dalšího autora, který psychoterapii popisuje jako „*zvláštní psychologickou péči poskytovanou potřebným lidem, tedy lidem, kteří jsou vnitřně destabilizováni či jim tato destabilizace hrozí*“ (srov. Vymětal, 2010, s. 9). Obě uvedená vymezení pracují s pojmy „pomoc“, resp. „péče“. S podobnými pojmy se setkáme i v literatuře sociálně pedagogické. Např. Kraus (2014, s. 147 - 148) uvádí jako jednu

z možností preventivního sociálně výchovného působení „nápravu, léčení a zmírňování následků“. Lipner (2009) o vztahu psychoterapie a pomáhajících profesí (včetně sociální pedagogiky a práce) uvádí, že „*praxe pomáhající profese je mnohostranná. Zejména v sociální práci je třeba využívat k užtku klientek a klientů mnoho ‘sousedících’ oborů; obzvláště (vedle základních teoretických i praktických dovedností oboru) jsou frekventované znalosti z psychologie a sociologie, medicíny, pedagogiky, práva apod. Od poloviny dvacátého století nabývají na významu psychoterapeutické znalosti teoretické i praktické*“.

Signifikantním rozdílem mezi psychoterapií obecně a sociálními službami je fakt, že sociální služby jsou služby veřejné a jsou tedy poskytovány v zájmu veřejnosti. Nejde tedy jen o snahu změny v chování, myšlení, emocích a osobních charakteristikách, které považují za žádoucí klient a sociální pracovník (resp. terapeut v psychoterapeutické terminologii), ale i o změnu, kterou považuje za žádoucí společnost a která v kontextu sociální prevence povede ke znovuzачlenění jedince do společnosti. To však neznamená, že by sociální služby, resp. konkrétní sociální služba nereagovala na potřeby a zájmy jednotlivce. Naopak zohledňují i osobu a individualitu svých klientů a vidí ji v širším kontextu jeho rodiny, skupiny, subkultury, příp. širší skupiny, do které patří. Lze také říci, že sociální služby chrání občana tím, že v jeho prospěch něco konají. (srov. Matoušek, 2003, s. 9 - 11).

Z uvedeného je patrné, že mezi psychoterapií a sociálněpedagogickou praxí v sociálních službách lze nalézt jistou shodu v pohledu na práci s klientem s cílem pozitivní změny pro něj a jeho sociální okolí. Dále se tedy pokusíme popsat, jak lze některé elementy psychoterapeutické metody PBSP zaměřené na „tělo a mysl“ využít v sociálněpedagogické praxi nízkoprahových sociálních služeb a jako mohou tyto elementy přispět k naplňování účelu služeb sociální prevence.

3 Východiska a teoretický rámec PBSP terapie

V této kapitole se text zaměří na detailnější deskripci psychoterapeutické metody PBSP. Pozornost bude věnována historickému vývoji, který je důležitý pro pochopení teoretického rámce a východisek PBSP terapie. Zvláštní pozornost pak bude věnována těm vybraným elementům, které lze považovat za využitelné v sociálněpedagogické praxi preventivních sociálních služeb. Jedná se především o koncept 5 základních potřeb, koncept „pilota“, mikrotreking a práci se značkami.

3.1 Vznik PBSP a historická východiska metody

Pro pochopení východisek PBSP je nutné zdůraznit fakt, že cílem zakladatelů metody nebyla formulace teorie o lidské psychice jako takové, na které by byl založen psychoterapeutický systém. Jejich záměrem bylo spíše přenést poznatky získané ze své dosavadní praxe do metody, která by byla založena především na praktických zkušenostech z přímé práce s klienty. (Fischer-Bartelmann, Einführung in die Pesso-Therapie, 2005) Až následně byla formulována základní teoretická východiska metody. Lze tedy konstatovat, že metoda vznikla induktivním způsobem. (Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s.) Je tedy jistě přínosné se stručně seznámit s biografiemi jejich zakladatelů. V nich lze najít první zárodky myšlenek, které byly pro tuto metodu formující.

Pesso Boyden System Psychomotor založili manželé Albert Pesso (1929 – 2016) a Diane Boyden-Pesso (1929 - 2016). Albert Pesso se narodil v New Yorku a už jako dítě se začal věnovat akrobacii, později se dostal k tanci. Diane Boyden-Pesso se již v 5 letech rozhodla, že se stane tanečnicí a již ve 14 letech zakládá vlastní taneční školu, aby si již v 16 letech mohla vydělávat výukou studentů a tancem v nočních klubech. V roce 1949 se oba potkávají na Bennigton College, oba ji záhy opouštějí. Usazují se v New Yorku, kde se žíví jako profesionální tanečníci a učitelé tance. Po narození jejich první dcery změnili životní styl a usadili se v Quincy v Massachusetts. Pro oba to byla náročná životní zkušenost. Albert v této době začal navštěvovat psychoterapeuta. Oba spolu diskutují o aspektech psychoterapie, o některých Albert pochybuje. V těchto diskuzích někdy vyjadřují své emoce pohyby a zvuky. Zde můžeme najít první zárodky pozdější metody PBSP. Albert si posléze doplnil psychologické vzdělání na Goddard College ve Vermontu. (Howe, 1991, s. 6-9; Fischer-Bartelmann, 2005; Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 22)

Významným momentem, který vznik PBSP ovlivnil byla situace při práci Diane Boyden-Pesso v tanečním studiu. Nabízela možnost svým studentům vyjádřit emoce

prostřednictvím pohybu, čímž chtěla u studentů dosáhnout oslabení napětí. Došla ke zjištění, že po vyjádření pocitů hněvu dochází u studentů ke ztrátě energie. Důvodem podle ní bylo, že hněv nenašel u osoby, na kterou byl směřován odpovídající reakci. Naopak pokud osoby, na které hněv mířil poskytly adekvátní odpověď, nedošlo u osob vyjadřujících hněv ke ztrátě energie, ale popisovaly příjemnou zkušenost. Tento jev byl později popsán jako „negativní akomodace“. (srov. Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 23 - 24)

Jako čas vzniku metody PBSP (resp. v dané době byla označována jako Psychomotor Therapy, PS/P) bývá udáván rok 1961. Od této doby byla metoda PBSP terapie Albertem Pessem a Dianou Boyden-Pessa rozvíjena, používána v praxi a šířena mezi odborníky (Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 35)

3.2 Teoretický rámec PBSP

Jak již bylo uvedeno, PBSP neusiluje o vyčerpávající a exaktní deskripci své teorie a teoretický rámec vznikl především z množství dat, která byla sesbírána induktivně a později vsazena do určitého rámce, který lze považovat za teoretický rámec metody PBSP. Až současné možnosti zobrazování mozku a pokroky v neurovědeckém výzkumu potvrzují některé závěry, ke kterým došli zakladatelé metody především pozorováním a mnohaletou prací s klienty. (srov. např. Damasio, Carvalho, 2013; Northoff, 2013) Ve vztahu k současným psychologickým teoriím má PBSP zřejmě nejblíže k obecně uznávané teorii attachmentu Johna Bowlbyho. (srov. Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 35; Perquin, 2004, s. 2–3)

Základním principem celého teoretického rámce PBSP je optimistický pohled na lidské bytí, resp. lidský život. (Perquin, 1994, s. 20) Podle PBSP člověk na svět nepřichází jako „tabula rasa“. Nese genetickou informaci, ve které je zakódováno „přednastavení“ k tomu, aby prožil šťastný, dobrý a naplněný život v nedokonalém, neideálním světě. (srov. Pessa, 1997b) Každý má od narození v genech vtisknutou doslova vášeň k tomu, aby žil a byl šťastný, dospěl a předal život dál. Ta pochází z genetické informace, kterou nesla první buňka dávno předtím, než se stala lidská rasa součástí života na zemi. (Pessa, 2008, s. 1-2) Podle Pessa má každý člověk také implicitně vrozený genetický program, který ví, co se bude během biologického a psychologického vývoje jedince odehrávat. Důležité však pro vývoj je, aby tento program někdo zvnějšku adekvátně stimuloval a aktivoval. To se děje prostřednictvím interakcí s dalšími lidmi. Pessa předpokládá, že se člověk rodí na svět připravený rozpoznat příbuzné, kteří tento program adekvátně stimulují (více o tomto

předpokladu bude pojednáno v kapitole 3.3.5 o mezerách v rolích). (Pesso, 1997b; Pesso, 2003, s. 1-2) Na tomto místě je nutné zmínit jistou podobnost pohledu PBSP na význam interakcí s druhými s již uvedenou teorií attachmentu Johna Bowlbyho. Ten v ní pracuje s významem (především raných) interakcí mezi dítětem a prvotním pečovatelem. Podle něj mají tyto interakce zásadní a určující vliv na pozdější schopnost dítěte vytvářet bezpečné vztahy (srov. Bowlby, 2010, s. 297, s. 310)

Pro dobrý vývoj a správný „chod“ uvedeného implicitního programu dospívání potřebuje člověk podle PBSP naplnit 5 vývojových úkolů. Prvním vývojovým úkolem je adekvátní sycení základních vývojových potřeb, kterými jsou potřeba místa, sycení, podpory, ochrany a limitů. Druhým úkol PBSP nazývá integrace polarit, které je nutné v životě sjednotit a integrovat. Jsou jimi spermie-vajíčko, neurologická polarita (levá a pravé hemisféra mozku), senzomotorická polarita (vnímání a pohyb), polarita chování (přijímání a aktivita) a symbolická polarita (mužskost a ženskost, animus a anima). Třetím úkolem je rozvoj vědomí, čtvrtým rozvoj pilota a posledním pak rozvoj jedinečnosti. (Pesso, 1997b, s. 5-6) V následujícím textu je pozornost zaměřena na popis těchto vývojových úkolů.

3.2.1 Pět vývojových potřeb

Pesso definuje 5 základních vývojových potřeb, které musí být pro správný vývoj jedince adekvátně syceny. Adekvátně znamená v dobré míře, tedy ani málo ani mnoho a ve správný čas, tedy ani brzy, ani pozdě. Sycení potřeb probíhá ve třech úrovních podle fáze dospívání. Nejdříve jsou potřeby syceny bezprostředně, konkrétně a tělesně (např. utišení plačícího kojence, nasycení mlékem). Tato úroveň sycení má doslova materiální a fyzickou charakteristiku. Později probíhá sycení symbolicky prostřednictvím slov a dalších interakcí s druhými (např. vrstevnická skupina jako platforma pro sycené potřeby místa). Poslední úrovní sycení potřeb je pak autonomie, kdy se dítě postupně naučí sytit své potřeby samo. Dosažení autonomie je podmíněno adekvátním sycením potřeb na obou předešlých úrovních. Je také patrné, proč klade PBSP důraz na práci s tělem. Pokud nejsou v raném věku dostatečně syceny potřeby jedince na tělesné úrovni, nelze pak s tímto deficitem efektivně pracovat pouze symbolicky a verbálně (Schrenker, 2010, s. 283; Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 64 - 65). Konceptu 5 vývojových potřeb bude věnována rozsáhlejší část textu, neboť jej lze vnímat v kontextu sociálněpedagogické praxe v sociálních službách jako jeden z nejužitečnějších a v empirické části práce je na něj hojně odvoláváno.

Nejzákladnější (resp. nejfundamentálnější) je podle Pessa **potřeba místa**. Aby mohl člověk žít šťastný a naplněný život, musí mu být dáno místo v životě a mysli všech

významných druhých, především otce a matky. (Pesso, 1990, s. 1-3; Pesso, 1997a, s. 7) Sycení potřeby místa probíhá v těle matky už od početí. Jednak tělesně, tím, že dítě má v matce bezpečné místo, ale i symbolicky, kdy si rodiče během těhotenství vytváří místo pro dítě ve svých myslích. Po narození probíhá sycení potřeby místa prostřednictvím vzájemného dívání se do očí mezi rodiči a dítětem. Dítě vidí smějící se rodiče a vnímá, že v jejich myslích má pro sebe místo. Podle Pessa jsou děti schopny mít místo pro sebe ve své mysli teprve tehdy, pokud mají místo v myslích významných druhých. Tato raná zkušenost na obou úrovních sycení vede k tomu, že si později může jedinec najít dobré místo ve svém životě a sytit tuto potřebu autonomně. A to jak na konkrétní úrovni (dokáže si i v nedokonalém světě vytvořit bezpečný domov, fyzické místo), tak na symbolické úrovni (je mu dobře ve vlastním těle a ve vlastní mysli). (Schrenker, 2010, s. 283 – 284; Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 68 - 69) Sycení potřeby místa je úzce spjato s rozvojem sebepojetí a identity. Adekvátní sycení této potřeby vede u dětí a dospívajících k utváření zdravého sebepojetí a identity. Pesso říká, že *„právě díky pečujícím rukám a láskyplnému obrazu v myslích významných druhých si může člověk v mysli vytvořit láskyplný a přijímající obraz sebe samého“*. (srov. Pesso, 1990, s. 1) Jinak řečeno: *„Pokud má dítě dobré místo v mysli matky, může si tento obraz internalizovat, může se cítit doma ve svém těle a mysli a může si vytvořit obraz své vlastní identity.“* (srov. Pesso, 2008, s. 50)

Jedinec, u kterého nebyla potřeba místa adekvátně sycena, se v dospívání a dospělosti potýká s pocity, že nikam nepatří, slovy Alberta Pessa se stává „věčným poutníkem“. Takový jedinec zažívá pocity, jakoby nepatřil na tuto zem a neměl místo nikde ve světě. U lidí, kteří mají silný deficit potřeby místa, se také objevují sebevražedné myšlenky. Pesso popisuje, že cítí, že smrt má pro ně vždy „volný pokoj“, má u sebe pro ně místo. (Pesso, 2008, s. 50; Schrenker, 2010, s. 283) *„Smrt je pro ně posledním bezpečným přístavem, kde si mohou najít své dobré místo.“* (Pesso, 2008; s. 51)

Potřeba sycení je další ze základních vývojových potřeb v teoretickém rámci PBSP, které se budeme věnovat. Na konkrétní tělesné úrovni je tato potřeba naplňována u kojenců, kteří zažívají pocit plnosti při sání z matčina prsu. (Schrenker, 2010, s. 284) Autoři uvádějí, že se jedná o první zkušenost dítěte se sebou samým, když prožívá *„plný žaludek a uspokojujivý pocit sytosti.“* (Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 70) Později jde o sycení jídlem jako takovým. Na symbolické úrovni se pak jedná o sycení láskou, pozorností a podněty, které dítě přijímá skrz mimiku, gestikulaci a především řeč od svých rodičů a významných druhých, kteří dítě při jeho vývoji obklopují. (Schrenker, 2010, s. 284-285) Deficit této potřeby se

v dospělosti projevuje neschopností sytit sebe sama, člověk se necítí být nikdy pocitově nasycen a chce stále víc, i když má z hlediska materiálního v podstatě dostatek. Potřeba syčení tedy souvisí s prožíváním štěstí, jak jej definuje například Csíkszentmihályi. (2015) Ten vidí hlavní důvod v „nedosažení“ pocitu štěstí v tom, že svět není tvořen podle představ lidských jedinců o jejich pohodlném životě. Přírodní procesy se podle něj neohlíží na lidské potřeby a jsou k nim intaktní.

Každý člověk potřebuje být podle PBSP od narození podporován. Novorozenec není schopen sám žít a přežít. (srov. Schrenker, 2010, s. 284) **Potřeba podpory** je od narození syčena rodiči (případně jinými primárními pečovateli), kteří dítě nosí, přidržují a na této tělesné rovině pak může zažít oporu, bezpečí² a stabilitu. Dokud je dítě malé, přijímá tuto podporu především prostřednictvím zadečku a zad. Později skrze svalstvo zad a dolních končetin, když se učí sedět a chodit. Primární pečovatelé by jej měli podporovat způsobem, který mu dá dostatek prostoru k realizaci svých prvních krůčků a zároveň bude moci pociťovat adekvátní oporu. Tímto způsobem dochází k rozvoji tzv. pilota.³ V době, kdy dítě dokáže samo stát, chodit a běhat potřebuje podporu především na symbolické rovině. (srov. Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 70; Schrenker, 2010, s. 284)

Schrenker (2010, s. 284) uvádí, že syčení potřeby podpory na symbolické rovině probíhá například skrze následující věty rodičů nebo jiných blízkých pečovatelů: „*Jsem tady, když mě potřebuješ...*“, „*Stojíme za Tebou...*“, „*Máme důvěru, že tenhle těžký krok dokážeš udělat...*“ Na tomto místě lze znovu zdůraznit, jak je koncept vývojových potřeb v PBSP vystavěn. Aby dítě mohlo prožít a věřit, že má podporu i v symbolické rovině, musí mít nejdříve raný, tělesný zážitek adekvátní podpory.

Další vývojovou potřebou v PBSP je **potřeba ochrany**. „*Děti a mladiství potřebují bezprostřední tělesný zážitek ochrany tak dlouho, dokud nejsou v situaci, kdy by mohli tuto potřebu převzít sami na sebe.*“ (Schrenker, 2010, s. 284) U malých dětí probíhá syčení této potřeby tak, že je rodiče chrání svým tělem před nebezpečím, které hrozí z **vnějšku** a podporují je, když mají strach a cítí ohrožení zvnějšku. Později je chrání před vnějšími „útoky“, proti kterým se neumí bránit samy. Rodiče by také měli podporovat schopnost dítěte pojmenovat a bránit se proti bezpráví, které zažívá. Tento zážitek je také důležitý pro tvorbu identity a „já“. Dítě může díky adekvátní ochraně rodičů prožít, že rodiče kolem něj tvoří

² Slovo „bezpečí“ je přeloženo z německého výrazu „die Geborgenheit“, který má ve svém jazyce další konotace.

³ Koncept pilota je zmíněn v kap. 3.2.4

„ochrannou vrstvu“, která mu dává pocit tělesnou i psychickou rovinu jeho „já“ bez vnějších ataků. (srov. Schrenker, 2010, s. 284)

Pokud v dětství a dospívání jedinec prožívá deficitní syčení potřeby ochrany (například prostřednictvím traumatizujícího zážitku), není zraněn jen po psychické, případně fyzické (tělesné) stránce, ale i v rovině vnímání spravedlnosti, resp. je zasazen jeho smysl pro spravedlnost. (Schrenker, 2010, s. 284) Každý člověk má podle PBSP vrozený smysl pro spravedlnost. Ten jedinci vnuká potřebu spravedlnost konat a snažit se jí v životě dosáhnout. (Pesso, Thole-Bachg, 2007, s. 197 - 202) Nedostatečné syčení potřeby ochrany a traumatizující zážitky v dětství a dospívání vedou k pocitům nespravedlnosti a takto ovlivnění jedinci se snaží tuto „nespravedlnost“ vyrovnat vlastními silami. V dětství a dospívání není však na uvedené vyrovnávání jedinec připraven, což může negativně ovlivnit jeho smysl pro spravedlnost v dospělosti. (Fischer-Bartelmann, Roth-Blitz, 2004) Pokud mu například chybí jeden z rodičů, snaží se za něj „vyplnit“ místo, vyplnit tzv. mezeru v roli. Chová se pak v podstatě jako nositel role, kterou „vyplňuje“. Klade na sebe neadekvátní požadavky, což ho může v procesu dospívání negativně ovlivnit. Koncept mezer v rolích a jeho souvislost se smyslem pro spravedlnost jsou podrobněji zmíněny v kap. 3.3.5.

Vzhledem k tématu práce je zde signifikantní také rovina ochrany práv dítěte. Jednou z hlavních priorit sociálních služeb obecně je ochrana práv klientů a podpora k tomu, aby svá práva hájili autonomně. (Matoušek, 2003, s. 33) Autoři uvádí, že nejdříve musí dítě zažít ochranu svých práv uvnitř i vně rodiny. Následně je v dospělosti o svá práva schopno pečovat autonomně. (srov. Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 70; Schrenker, 2010, s. 284)

Poslední, avšak ne nejméně významnou, je podle PBSP **potřeba limitů, respektive hranic**. Předtím než bude pojednáno o samotné vývojové potřebě, je nutné stručně představit nahlížení PBSP na limity a hranice lidského bytí obecně. Pak lze lépe popsat samotnou potřebu, která z těchto limitů vychází.

Limity lze definovat jako „*ochranný rámec našeho bytí*.“ (Schrenker, 2010, s. 285) Podle Pessa (1994, 1997a) přichází jedinec na svět připraven ovlivňovat vnější svět a být vnějším světem ovlivňován a má v sobě vrozeny dvě základní síly: sílu tvořit a sílu ničit. Prostřednictvím interakcí s druhými potřebuje objevit, že jeho možnosti a síly k ovlivňování vnějšího světa nejsou nekontrolovatelné, nekonečné nebo omnipotentní.

Existence člověka je v pojetí PBSP ohraničena několika rámci. Jedním z nich je rámec časový, člověk žije po omezenou dobu. Dalším je rámec prostorový, naše tělo nemůže být na

více místech zároveň. Lidské tělo je také ohraničeno, má svoji schránku, která je jasně ohraničená. Autor doslova uvádí, že je tělo ohraničeno kůží, která tvoří přirozenou hranici mezi vnějškem těla a jeho vnitřkem. Hranice lze také nahlížet jako mez, která vymezuje jedincovo „já“ od „ne-já“. Skrze limity je tedy udržována integrita jedince. Limity tak úzce souvisí s identitou, kterou definují a ohraničují. (srov. Perqiun, 2005, s. 316-318)

Jak již bylo uvedeno sycení potřeby limitů probíhá prostřednictvím interakcí s druhými. To znamená, že pokud se v chování dítěte projeví jedna z uvedených základních sil, musí dítě prostřednictvím láskyplné interakce pocítit, že jeho moc není bezbřehá. (Pesso, 1997a) Milující rodiče by tedy neměli dávat prostor neomezeným chutím a požadavkům. Měli by přijímat a zvládat vztek a zuřivost dítěte s porozuměním, respektem a akceptací do takové míry, že těmto silám není dovoleno dosáhnout destrukce, ubližování a smrti. (srov. Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 71-72) Adekvátní sycení potřeby limitů však neprobíhá pouze „omezováním“. Perqiun (2005, s. 317) k tomu uvádí, že sycení potřeby hranic znamená také jejich rozšiřování a překračování. Pokud totiž rodiče svému dítěti prostřednictvím láskyplných a adekvátních interakcí dopřejí své limity dobře poznat, může je během svého vývoje a v dospělosti překračovat s tím, že ví, že jeho možnosti a moc nejsou neomezené. Může tak prozkoumávat a rozvíjet svoji „sféru možností“, o které je pojednáno více v kap. 3.3.6. (Pesso, 2011)

3.2.2 *Integrace polarit*

Dalším vývojovým úkolem v teoretickém rámci PBSP je integrace polarit. Pesso (1997a) hovoří o tom, že je člověk geneticky předurčen k rozvoji všech svých tělesných a mentálních kapacit, které musí poznávat a objevovat tak, aby se s nimi ztotožnil, „přivlastnil si je“ a později je dokázal autonomně ovládat. Pro optimální vývoj osobnosti člověka je důležité, aby tyto polarit dokázal integrovat, neboť popírání jedné, potlačování jiné a jednostranný důraz vedou k nerovnovážnému rozvoji. (srov. Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 73; Pesso, 1997a) PBSP pracuje s pěti kategoriemi polarit:

Polarita sperma-vajíčko souvisí s vrozenými rozdíly spojenými s pohlavím. Muž i žena se rodí ze svých rodičů – muže a ženy. Díky tomu získávají genetickou výbavu, která pochází od jejich rodičů a jejich předků. Pokud se jedinci dostává optimální výchovy, dokáže mužskou i ženskou část sebe dobře polarizovat. (srov. Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 73; Pesso, 1997a) Vzhledem k tématu práce je však důležitější, jak PBSP chápe opačný případ. Jedním z důvodů, který vede klienty sociálních služeb pro dospívající k jejich využívání je právě neideální rodinné prostředí, které s sebou nese i neoptimální výchovné

působení. Podle Pessa (1997a) jde především o to, že jeden z rodičů opovrhne svým druhem a jejich děti se pak identifikují snáze s jedním nebo s druhým. Na jedné straně jako „ochránci“ opovrhovaného, na straně druhé jako „obhájci“ rodiče, který svým druhem opovrhne. Do této situace pak často přispívají prarodiče, kteří ponižujícím způsobem označují druha svého potomka za „druhou stranu rodiny“.⁴ Děti, které se s tímto jevem potkají pak v sobě potlačují tu část sebe sama, která inlinuje k odsuzované „straně rodiny“.

Integrace **neurologické polarity** znamená sjednocení levé a pravé části mozku a jejich dobrou vzájemnou komunikaci. (Pesso, 1997c) Pesso (1994) uvádí, že levá hemisféra obstarává funkce jako vědomí, racionalita, abstraktní myšlení, intelektualizace, kognitivní procesy (poznávání), verbalizace a lineární myšlení v čase. Pravá hemisféra je pak zodpovědná za nevědomí, emocionalitu, umělecké cítění, intuici, neverbální složku komunikace a organické myšlení. Vzhledem k tématu práce, mohou být signifikantní případy, kdy dochází k nepotimální intigraci těchto polarit. Pesso (1997a) říká, že žádná z funkcí obou hemisfér by neměla být striktně označována a kategorizována jako „mužská“ nebo „ženská“. Pokud se tak děje, jsou tyto funkce doslova omezeny nebo zakázány.⁵ Člověk pak nemůže plně využít svoji duševní kapacitu a inklinuje k jednomu nebo druhému extrému. Například v některých rodinách a kulturách se chlapci od narození učí, že být umělecky zaměřený nebo emocionální není „mužské“. U děvčat pak bývá například nežádoucí „být příliš inteligentní a vzdělaná“, protože by to mohlo být u potencionálních partnerů nežádoucí. Tyto kulturní vzorce jsou často předávány v rodinách klientů, kteří využívají sociální služby. Jak bylo uvedeno, může to vést k jistému „omezení“ některých mozkových funkcí. To může být jeden z faktorů, který negativně ovlivňuje schopnost jejich začlenění do společnosti.

Další kategorií je **polarita senzomotorická**. V ní jde o to, aby dítě integrovalo všechny možnosti pohybu a vnímání, které mu umožňuje jeho tělo a nervový systém. Když dítě dospívá, experimentuje ve hře a dalších interakcích s ostatními a využívá přitom přirozeně celé spektrum svých možností vnímání a pohybu. (Pesso, 1997a; Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 76) Pro téma této práce je znovu významné, jakým způsobem může být integrace senzomotorické polarity během vývoje narušena. Někteří rodiče bývají k některým elementům přirozených a zdravých dětských her iritabilní. Vysílají tak dětem přímo nebo nepřímo signál, že jejich chování je neakceptovatelné. V extrémním případě pak, že část

⁴ v anglickém originále „*other side of the family*“

⁵ V anglickém originále „*off limits*“

jejich přirozenosti je nepřijatelná a že je nutné tuto část eliminovat. Takové dítě pak, jako v předchozích případech, nedokáže přijmout a integrovat část sebe sama. (srov. Pessa, 1997a)

Kategorie chování znamená, že by měl jedinec během svého vývoje integrovat svoji receptivitu (schopnost přijímat) se svojí aktivitou (schopností dávat, směřovat svoji energii směrem ven ze sebe) vzhledem k vnějšímu světu. Dítě by mělo dostat možnost vyrovnat se s oběma póly této kategorie prostřednictvím přijímání adekvátní lásky a přijetí od svých rodičů. Zároveň by měli rodiče akceptovat aktivitu svého dítěte, když obrazně řečeno vydává aktivitu směrem k vnějšímu světu. Tyto póly by měli být rodiči také adekvátně limitovány. (viz kap. 3.2.1) (Pessa, 1997a, s. 8-9; Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 76-77) Pro téma práce je také nutné uvést, že integrace polarizované kategorie chování je mimo jiné velmi důležitá v období puberty. Člověk se v této vývojové fázi mění fyzicky a také se u něj začínají projevovat tělesné pochody spojené s jeho sexualitou (menstruace, ejakulace apod.) Je důležité, aby u v okolí byly tyto změny přijímány bez despektu a „ponižování“, ale naopak aby byly normalizovány a respektovány jako přirozená součást lidského života. Takto vedené dítě pak může v dospělosti plně a zdravě prožívat svoji sexualitu a pohlavní příslušnost a dokáže se v této oblasti kompetentně rozhodovat. (De Bruin, Parker, Fischhoff, 2007; Pessa, 1997a, s. 9) Na kategorii chování z pohledu PBSP je hojně odvoláváno ve výzkumném šetření, protože pracovníci nízkoprahových zařízení deficity často nahlížejí právě z hlediska chování svých klientů, některé kategorie v otevřeném kódování explicitně obsahují pojem chování. Tato kategorie také souvisí s pojetím vývojových deficitů a potřeb z hlediska sociální pedagogiky. Lze tedy uvést, že mezi psychologizujícím pojetím potřeb a důsledků jejich deficitního sycení a sociálně pedagogickým pojetím, které hovoří o asociálním chování jako důsledku dysharmonického procesu socializace, nabízí tato kategorie možnost syntetizujícího pohledu, který nevyklučuje ani jedno z uvedených pojetí.

Poslední polarizovanou kategorií, se kterou PBSP pracuje je **symbolická polarita mužství a ženství (animus a anima)**. Podle Pessa (1997a) se člověk přirozeně rodí jako biologický muž nebo žena, ale má v sobě jak mužské, tak ženské hormony. Díky tomu nese část jak mužství, tak ženství. Muž a žena, kteří jsou spojeni citově, sexuálně a kooperativně jsou modelem symbolické interakce pro dítě. To vidí, jak může fungovat spojení mužského a ženského pólu a dokáže oba tyto póly v sobě integrovat. Díky integraci mužství a ženství může jedinec v dospělosti plně přijmout a prožívat vlastní variantu pohlaví a s ním spojenou sexualitu. (Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 77-78) *„Ale co se stane, když se narodíme jako děvče a naši rodiče si přáli chlapce – nebo naopak? Nebo co když má naše*

kultura velmi omezené (limitované) idee o tom, co je přirozené pro dívky a co je přirozené pro chlapce? A co se stane s naším porozuměním a integrací mužství a ženství, když jeden z rodičů není dostatečně přítomný⁶ v našem životě do doby, než dokážeme plnohodnotně internalizovat to, co nám má předat jako náš životní vzor?“ (Pesso, 1997a, s. 9) Tak popisuje autor situace, které mohou vést k narušení správného vývoje jedince z pohledu PBSP. Uvedený deficit pak vede k fenoménu, který je v PBSP označován jako „magická svatba“. Každý přichází podle Pessa (2003) na svět vnitřní znalostí toho, jak má vypadat role matky a otce. Stejně tak mají bez ohledu na své pohlaví vrozenou vnitřní schopnost vzít na sebe roli matky nebo otce. Pokud se stane, že jeden z rodičů není „dostatečně přítomný“ vzniká podle PBSP tzv. mezera v roli, kterou dítě instiktivně vyplňuje⁷. Dítě na sebe bere úkoly, které jsou pro jeho věk neadekvátní. Protože chybí rodič, který by vrozenou archetypální představu role matky nebo otce limitoval, dítě na sebe tuto roli přijímá bezhraničně, jako všemocný otec nebo všemocná matka. Dítě zažívá archetyp mužství a ženství magicky, tak, že přesahuje lidské možnosti. (Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 78; Pesso, 2003; Pesso, 1997a) „Dítě, které na sebe přijme roli magického manžela, má tendenci být drsnější, tvrdší, asertivnější a protektivnější vůči své matce. Dítě, které na sebe přijme roli magické manželky má pak tendenci být ke svému otci více pečující a podporující.“ (srov. Pesso, 1997a, s. 9-10) Jedinec, který v dětství prožil „magickou svatbu“, je v dospělosti ovlivněn při výběru partnera a často mívá problémy s tím, aby se mu svěřil a odevzdal. (Pesso, 1997a; Pesso, 2003) Následující tabulka ilustruje následky chybějícího rodiče pro integraci symbolické identity muže a ženy.

Tab.3.: Následky chybějícího rodiče (rodičů) pro integraci symbolické identity muže a ženy (srov. Pesso, Boyden Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 78)

Ztráta otce v raném věku	Absence milujícího otce, který je definujícím a limitujícím modelem pro mužský archetyp, může vést k nevědomé expanzi neintegrované symbolické mužské identity do magických rozměrů.
	Může vést k nevědomé eskalaci „magického sexuálního svazku“ s matkou.
	Může vést k nevědomému „magickému partnerství – manželství“ s matkou a to bez ohledu na to, jestli se jedná o malého chlapce nebo dívku.

⁶ Autor míní nedostatečnou přítomností např. rozvod rodičů s následnou nemožností kontaktu dítěte s rodičem, pracovní vytížení jednoho z rodičů nebo dokonce smrt.

⁷ Více o mezerách v rolích je zmíněno v kap. 3.3.5.

Ztráta matky v raném věku	Absence milující matky, která je definujícím a limitujícím modelem pro ženský archetyp, může vést k nevědomé expanzi neintegrované symbolické ženské identity do magických rozměrů.
	Může vést k nevědomé eskalaci „magického sexuálního svazku“ s otcem.
	Může vést k nevědomému „magickému partnerství – manželství“ s otcem, a to bez ohledu na to, jestli se jedná o malého chlapce či dívku.
Ztráta rodičů v raném věku	Dítě nevědomě nahradí rodiče a stane se „magickým, všemocným vnitřním rodičem“, jenž je syčen nezralými a neuspokojenými elementy osobnosti dítěte.
	Dítě není schopno přijmout náhradní rodiče a důvěřovat dalším rodičovským postavám.
	Dítě považuje další rodičovské postavy za „vetřelce“ a nedůvěryhodné osoby, které nikdy nejsou schopny být rodiči tak, jak je toho schopno „jen ono samo“ ve svém předčasném nevědomém „vnitřním, magickém, všemocném rodičovství“.

3.2.3 Rozvoj vědomí

Podle PBSP je každý člověk schopen ve světě existovat nejen „fyzicky“, ale také **vědět, že existuje**. Obraz nás samých, našeho „self“ (viz kap. 1.6.2) nám předkládají lidé v našem okolí, především naši rodiče. (Pesso, 1999) PBSP pracuje s předpokladem, že naše myšlení a vědomí je tvořeno vnitřními obrazy. Shoduje se tak například s pracemi některých neurovědčů, kteří operují s podobnými premisami. (srov. Damasio, 1994; Damasio, Carvalho, 2013)

Vědomí má podle PBSP dvě roviny: být si vědom něčeho jako takového a být si vědom významu této věci. To, co člověk aktuálně vnímá, je v mozku zpracováno a vytvoří se tak jedinečný obraz reality, který každý jedinec interpretuje na základě svých dosavadních zkušeností, znalostí a zážitků. (Fischer-Bartelmann, 1999) Jinak řečeno „*Vnější svět vnímáme ve vdou úrovních: První úroveň je ta, kterou vnější svět vidíme našima „aktuálníma“ očima. Ty vidí to, co se děje jako takové. Druhou úrovní je vnímání světa, které se konstruuje v našich myslích z toho, co vidíme a toho, co jsme prožili.*“ (srov. Pesso, 1997a, s. 10)

V ideálním případě podporují rodiče rozvoj obrazu sebe sama u svého dítěte tak, že rozvíjí a podporují jeho kapacitu k vnímání okolí a světa v jeho komplexnosti. (srov. Pessoa, 1997a, s. 10) Pokud rodiče svému dítěti dobře definují, označují a interpretují významy a vztahy mezi věcmi, lidmi a událostmi, pojmenovávají jeho vnitřní pocity a stavy a vnímají je svojí empatií a v podstatě mu překládají vnější svět do jeho vnitřního světa, rozvíjí tak jeho vědomí. (srov. Pessoa, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 79)

3.2.4 Rozvoj pilota

Pro vývoj osobnosti jedince je důležitý rozvoj mentální funkce, kterou PBSP nazývá **pilot**. Zjednodušeně řečeno, „*pilot je prezidentem ve spojených státech vědomí*.“ (Pessoa, 1997a, s. 3) Jedná se o část naší psychiky, která je centrem kontroly všech podnětů, které přicházejí zevnějšku nebo zevnitř. Podněty přicházející „zevnitř“ lze rozdělit na afektivní, které jsou součástí „soul“ a kognitivní, které jsou součástí ega (ke konceptu soul a ega v pojetí PBSP viz kap. 1.6.2). Mezi afektivní podněty patří tělové citění (signály přicházející z těla – bolest, chlad, teplo apod.), emoce a abreaktivní stavy. Ke kognitivním podnětům řadíme hodnoty, všechny myšlenky, domněnky, víru v nejobecnějším slova smyslu, vzpomínky ze zažitých událostí, obranné mechanismy. (srov. Pessoa, 1990) Pilot tyto podněty integruje, vyhodnocuje a dává informaci tělu i mysli, jak na ně reagovat. Pilot člověku umožňuje, cítit se jako jedna bytost i přesto, že má mnoho různých myšlenek a pocitů a je tedy mentální funkcí, která řídí rozhodovací procesy. (Pessoa, 1986; Pessoa, 1997a) Současné možnosti zobrazování mozku a z nich vycházející poznatky neurovědy dokazují, že konstrukt „pilota“ nesou určité funkční oblasti mozku. Na rozdíl od ostatních popsanych teoretických východisek, se kterými PBSP pracuje, možné funkce pilota jednoznačněji umístit. Jsou jimi především oblasti ve frontální, respektive prefrontální části mozku. (srov. Perqiuin, 2004; Damasio, Carvalho, 2013; Winette, Baylin, 2017)

K rozvoji pilota u dětí dochází především prostřednictvím interakcí s druhými, hlavně pak s rodiči. Ti by měli své děti podporovat v jejich rozhodnutích, respektovat jejich zájmy a jejich individualitu, a tím přispívat k rozvoji jejich pilotních funkcí. (srov. Pessoa, 1990) Děti, kterým se nedostávalo zdravého rozvoje pilotních funkcí od svých rodičů, nedokážou být iniciativní, neumí přebírat zodpovědnost za rozhodnutí a obecně uplatňovat svoje schopnosti. (srov. Pessoa, 1990; Pessoa, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 80) Jednou z důležitých oblastí, na které se svými klienty pracují nízkoprahové sociální služby, je právě přebírání zodpovědnosti za rozhodnutí ve svém životě, uplatňování a posilování vlastních schopností

řešit životní situace. (srov. např. Klíma, Jedlička, 2009, s. 11) O tom je více pojednáno v kap. 1.5 a kap. 4.

3.2.5 Rozvoj jedinečnosti

Podle Pessa (1997b) se každý člověk narodil s jedinečnými předpoklady. Každý je vnitřně puzen k tomu, aby je rozvíjel a v dospělosti realizoval. Nejedná se však pouze o „fyzickou“ realizaci. Jde i o duchovní rozměr, který jedince „nutká“ k tomu, aby realizoval své poslání ve světě prostřednictvím své jedinečnosti – svých jedinečných schopností a dovedností. (Pesso, 1997b, s. 11-12) Rozvinutí jedinečnosti jako takové nemá charakter funkce nebo potřeby nutné k samotnému přežití, je ale významně spojeno se schopností jedince prožívat štěstí a naplnění smyslu života. (srov. Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009) Rodiče, kteří svému dítěti poskytují prostor ke konfrontaci se svou jedinečností, dávají svému dítěti doslova „poklad existence.“⁸ Díky tomu může dítě plně objevovat a rozvíjet svá vrozená nadání a schopnosti. Pokud rodiče potlačují přirozený entuziasmus a zájem dítěte o poznávání okolního světa a sebe sama, neumožní mu realizovat svoji vrozenou potencialitu. Toto dítě pak v dospělosti nebude dostatečně prožívat potěšení, satisfakci, naplnění nebo pocity štěstí, neboť nebude moci realizovat smysl své jedinečnosti a v konečném důsledku smysl svého života. (Pesso, 1997a, s. 11-12). Znovu lze na tomto místě odkázat na pojetí Csikzentmihalyiho (2015), které bylo zmíněno u vymezení potřeby syčení v kap. 3.2.1.

3.3 Další teoretická východiska PBSP

V této podkapitole jsou představena další východiska, se kterými pracuje teoretický rámec PBSP. Tato východiska nejsou označována jako vývojové úkoly, jsou ale pro pochopení celkového pohledu PBSP na lidskou psychiku podstatná. Stručně je pozornost věnována obecnějším konceptům dvou základních energií, tří základních posláních, tří základních spojení a tří psychomotorických systémů. Se zvláštním zřetelem jsou pak popsány koncepty mezer v rolích a sféry možností, neboť ty přímo souvisí s tématem práce. Jsou důležitými prvky v praktickém využití technik PBSP terapie při práci s klientem v nízkoprahově orientovaných sociálních službách.

3.3.1 Dvě základní energie

PBSP ve své teorii vychází z Freudova pojetí dvou základních sil, které motivují osobnost. Jsou jimi Eros (život, tvořivá síla, sex) a Thanatos (smrt, ničení, agrese). (srov.

⁸ V anglickém originále „treasure of existence“

Drapela, 2008, s. 24-25; Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 38-39) Pessa vychází z tohoto psychoanalytického pohledu a hovoří o dvou základních energiích, které ovlivňují a v podstatě motivují všechna rozhodnutí v životě člověka. Pessa hovoří o **moci tvořit a moci ničit**. Bazální podobou tvořivé síly je lidská sexualita, dalšími pak různé formy kreativity jako umění, tanec, společenské aktivity, tvoření věcí, idejí, práce apod., které jsou nutnými aktivitami pro zachování života jedince, společnosti, rodiny. Nejzákladnější podobou ničivé síly je agresivita v různých formách – ničení, odstraňování z cesty, zabíjení. Tyto činnosti jsou pro přežití jedince, rodiny i společnosti taktéž nepostradatelné. (Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 38-39; Pessa, 2011, s. 10)

3.3.2 *Tři základní poslání*

Pessa (2011, s. 9) rozlišuje tři základní poslání, které vycházejí z již popsaného konceptu dvou základních energií. Tato poslání jsou také motivačními faktory lidského chování. Díky nim lze pochopit, jak PBSP nahlíží na motivaci k chování jedince. Je důležité zmínit, že pro využití elementů PBSP v praxi nízkoprahově orientovaných sociálních služeb je velmi podstatné právě pochopení těchto motivačních faktorů, neboť změna rizikového chování, respektive změna klientova náhledu na vlastní chování je jedním z častých cílů preventivních sociálních služeb obecně (více viz kap. 1.5).

Třemi základními posláními PBSP rozumí:

- Poslání pracovat
- Poslání milovat
- Poslání realizovat spravedlnost

První dvě uvedená jsou snadno pochopitelná a podle Pessa (2011, s. 9) vycházejí z Freudovy teorie osobnosti. V poslání pracovat a milovat lze nalézt motivaci k zachování jedince samého a pokračování jeho rodu. Specifickým posláním pro PBSP je pak realizace spravedlnosti.

Realizaci spravedlnosti je určujícím posláním. Každý jedinec má, podle PBSP teorie, touhu po tom, aby byly věci realizovány správně a ve své celistvosti. Pokud tomu tak není, má jedinec tendenci tuto „nespravedlnost“ nebo neúplnost vyrovnávat nebo nahrazovat. (viz např. kap. 3.3.5 o mezerách v rolích) (srov. Höreth, 2017, s. 5)

3.3.3 *Tři základní spojení*

Jak již bylo uvedeno v úvodu kapitoly, každý člověk má z pohledu PBSP vrozený „genetický plán“, který jej vede k naplnění a žití šťastného a spokojeného života. Aby mohl

být tento plán realizován, je nutné, aby byl jedinec ve spojení se třemi kategoriemi, které mu umožňují realizovat interakce. Jedná se o kategorie:

- Spojení se sebou samým
- Spojení s ostatními lidmi
- Spojení s tím, co nás přesahuje, s transcendentem, se zdrojem všeho bytí

(srov. Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 40; Pessa, 2011, s. 6)

Prostřednictvím těchto interakcí tedy probíhá realizace vrozeného genetického plánu. **Spojení se sebou samým** znamená prožívat své myšlení a emoce opravdově, reálně a obrazně řečeno „být u sebe doma“. (srov. Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 40) Pro realizaci tohoto spojení je podle Pessa (2011, s. 6-7) důležité, aby dítě vyrůstalo v prostředí, které mu umožňuje prožívat sebe sama opravdově a celé toto jeho prožívání mohlo žít „na denním světle vědomí“. To znamená, že mu dovoluje pojmenovávat to, co prožívá a jeho prožívání je legitimizováno, přijímáno a především zvědomováno. Dokonalé a trvalé spojení se sebou samým však nemůže mít žádný jedinec. „*Různé potlačené a nevyužité přebytky se, jak je obecně známo, například objevují ve snech a v dalších duševních pochodech.*“ (Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009, s. 40) Zde Pessa vychází z dobře známé teorie ego-obranných mechanismů, které ve svém díle zmiňuje Freud a dále je rozpracovává Freudová. (Freudová, 2006) Jde o mechanismus disociace, který je příčinou odloučení opravdového prožívání jedince od toho, které je disociativní, které jej dělí od jeho pravého „já“. Pessa (2011, s. 7) k tomu říká: „*Například ve chvíli, kdy se cítíme velmi silné emoce, v myslí každého z nás vyvstávají myšlenky jako ‚Přestaň to dělat‘, ‚To je špatné!‘, ‚Styd’ se!‘ apod.*“ Karen (1998, s. 48), který svoji práci zakládá na Bowlbyho teorii attachmentu, pracuje s podobnou tezí. Uvádí, že je nutné, aby rodiče dokázali přijmout i negativní emoce a adekvátně na ně reagovali a akceptovali je jako přirozený projev osobnosti dítěte (ne však bez adekvátního vnímání potřeby limitů). Nikoliv tak, že je budou označovat za „špatné“, ale naopak je akceptovat v tom, že jsou přirozeně lidské.

Pokud se dítěti dostává výše uvedené podpory, může pak být podle Pessa v dobrém **spojení s ostatními lidmi**, kteří mu vtiskují akceptující obraz sebe sama. Toto spojení je také naprosto zásadní k tomu, aby mohl jedinec přijmout sebe sama v celistvosti a tak mohl žít šťastný a naplněný život. (Pessa, 2011, s. 7)

Pokud je člověk v dobrém spojení se sebou samým a s ostatními, může prožívat **spojení s tím, co nás přesahuje**. To dává jedinci možnost prožívat spravedlnost, „správnost“ a řád ve

smyslu času i věčnosti během konečného lidského života. Dává mu možnost vnímat, že jeho lidský život a jeho bytí je součástí tohoto řádu a smyslu. (srov. Pessoa, 2011, s. 7-8)

3.3.4 *Tři psychomotorické systémy*

Koncept tří psychomotorických systémů byl popsán Albertem Pessem a Dianou Boyden-Pesso již v počátcích jejich pokusů s možnostmi zapojení těla a tělesných prožitků při psychoterapeutické práci. V centru jejich pozornosti byly principy, jak prostor a pohyby vlastní i jiných ovlivňují psychický stav jedince a jak probíhají interakce s druhými. Již při práci v taneční škole zjistili, že lze rozlišit tři typy motorických systémů:

- Reflexivní motorický systém
- Volní motorický systém
- Emocionálně ovlivněný motorický systém

(Fischer-Bartelmann, 2005; Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 48-49)

Reflexivní motorický systém zajišťuje pohyby, které drží tělo ve vzpřímené poloze. Ty jsou automatizované. **Volní motorický systém** zprostředkovává pohyby, které jsou důležité pro praktické dosahování dílčích cílů (například si člověk podává sklenici s vodou). Na volních pohybech se neuplatňuje emocionalita, jsou automatizované, většinou se dějí bez přímé účasti vědomí a bez plánování (Pesso, Boyden-Pesso, Vrtbovská, 2009, s. 49)

Pro praktické využití v PBSP je důležitý poslední zmíněný systém. Je jím **emocionálně ovlivněný motorický systém**. Perquin (2004) uvádí, že fyzická (tělesná) reakce je rychlejší, přímo reaguje na emoci a předchází samotnému uvědomění emoce. (srov. Perquin, 2004) Tento druh pohybu dává klientovi i terapeutovi důležitou informaci o tom, co klient prožívá. V PBSP je jedním z nejdůležitějších zdrojů informací pro terapeutický proces. (srov. Fischer-Bartelmann, 2005)

3.3.5 *Mezery v rolích*

V teorii PBSP jsou mezery v rolích fenoménem, který se u dítěte rozvíjí, pokud v jeho okolí absentuje jedna nebo obě rodičovské postavy nebo pokud tyto postavy nemají schopnost adekvátně saturovat vývojové potřeby dítěte (například z důvodu neschopnosti rodičů saturovat svoje potřeby autonomně). (srov. Pessoa, 2003; Fischer-Bartelmann, Roth-Blitz, 2004) Jak již bylo uvedeno, teorie PBSP předpokládá, že se člověk na svět rodí s určitou vnitřní predispozicí nebo také vnitřním obrazem o tom, jak má vypadat šťastný a naplněný život, a s potenciálem, aby jej mohl realizovat. (srov. např. Pessoa, 1997b) Pokud ale v jeho okolí chybí rodičovské postavy, které mohou adekvátně saturovat vývojové potřeby dítěte,

dítě začne chybějící část tohoto vnitřního obrazu nahrazovat svojí aktivitou. Pokouší se tuto část nahradit částí sebe sama. Pesso (2003) hovoří o tom, že si dítě buduje zvláštní podobu self, kterou ve svých textech označuje za „steam-self“. Toto steam-self ale můžeme vnímat jako specifickou formu false self, o kterém je více zmíněno v kap. 1.6.2. Jeho steam-self nemá spojení s vlastními potřebami, nevnímá je. Dítě je pak nastaveno vnímat a saturovat potřeby té postavy, za kterou vyplňuje mezeru v roli. Může se pak stát virtuálním partnerem své matky, virtuální matkou své matky apod. Toto tzv. vmezeření může vést až k pocitům omnipotence, protože energie dítěte není adekvátně limitována (není u něj saturována potřeba limitů rodičovskou postavou). (Fischer-Bartelmann, Roth-Blitz, 2004)

3.3.6 Sféra možností

Sféru možností můžeme popsat jako mentální kapacitu jedince, která umožňuje nahlédnout na vlastní potřeby a možnosti. Pesso (1991) ji popisuje jako intenzivní pole vědomí, plného uvědomění, inteligence, citlivosti a reaktivity. V kontextu předkládané práce je důležité zmínit, že jedinci, kterým nebyly dostatečně saturovány vývojové potřeby a kteří např. zaplňovali mezeru v rolích, nemají tuto sféru dostatečně otevřenou a je úkolem terapeuta tuto sféru otevřít, aby mohli nahlédnout na vlastní možnosti. (srov. Pesso, 2011; Höreth, 2017; Löffler, 2013)

4 Elementy metody PBSP a jejich využitelnost v praxi NZDM

Z již (v kap. 2.2) uvedené Lipnerovy (2009) úvahy o vztahu psychoterapie a pomáhajících profesí včetně sociální pedagogiky, v níž uvádí, že k užítku klientů a klientek je nutné se seznamovat také s příbuznými obory včetně psychoterapie (srov. Lipner, 2009, s. 242), dokazuje, že prvky psychoterapie do kontextu nízkoprahových sociálních služeb a přeneseně pak do poradenského procesu patří. V následující kapitole budou pospány ty vybrané prvky PBSP, které se zdají být využitelné pro práci v kontextu preventivních sociálních služeb, především v nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež. Bude nutné zmínit také limity, které omezují využití prvků PBSP v sociálních službách a předpoklady, které naopak jejich využití umožňují. Za elementy využitelné v praxi NZDM označují autoři práci s potřebami a mezerami v rolích v rámci týmových porad, mikrotreking, sycení pilota a práci se značkami. (srov. Slaninová, Havlíček, 2017).

4.1 Limity využití PBSP terapie v sociálních službách

Uvedené limity lze vidět v několika rovinách. První rovinu můžeme označit jako **personálně-odbornou**. Jedním z vodítek k hledání limitů personálně odborných může být Kratochvílova definice psychoterapie jako činnosti, kterou provádí kvalifikovaná osoba. Jak již bylo uvedeno v kapitole 1.1, vyžadovaná kvalifikace závisí na složitosti psychoterapeutického působení. Uvedený autor konstatuje, že k provádění jednodušší podpůrné psychoterapie lze mimo dalších považovat také sociální pracovníky a není u nich nutný dlouhodobější výcvik. (srov. Kratochvíl, 2012) Autor sice dále nerozlišuje mezi jednodušší podpůrnou psychoterapií a psychoterapií komplexnější. Z hlediska aplikace psychoterapeutických metod v praxi nízkoprahových sociálních služeb je však zřejmé, že se bude jednat o rámec jednodušší podpůrné psychoterapie. Co se týče uvedeného „proškolení“, není v současné době definován žádný závazný rámec, který by stanovoval hranice psychoterapie a možnosti využití jejích prvků v praxi sociálních služeb obecně. (Sbírka zákonů ČR, 2006) Lze se tedy držet stávající definice, kdy nízkoprahové sociální služby mohou poskytovat sociálně-terapeutické činnosti, mezi něž jistě patří poradenství. Lze se tedy dále ptát, kde jsou hranice poradenství a kde již začíná psychoterapie, která není obsahem sociálních služeb. Odpověď může poskytnou např. jedna z mála aktuálních publikovaných prací na toto téma, kterou zpracoval Řiháček (2014). Jako jednu z možných dělicích linií uvádí četnost poskytování informací během procesu práce s klientem, tedy, že poskytování informací („dávání rad“) je doménou spíše poradenské práce a terapie pracuje spíše v rovině

interpersonální. Autor sám však dodává a namítá, že „*poskytování informací a rad (advice giving) či vedení (guidance) patří i do repertoáru terapeutů a v případě určitých problémů či u některých klientů je účinnou terapeutickou intervencí. Nahlíženo z opačné strany, ani „ryzí“ poradenství nemůže spoléhat jen na udělování rad, ale musí brát v potaz interpersonální proces a vztah, v němž se udělování rady odehrává.*“ (Řiháček, 2014, s. 5) Další linii autor vidí v délce procesu, kdy poradenství je spíše krátkodobější a terapie dlouhodobější (i když sám uznává, že tato definice je omezující např. v případě tzv. terapie zaměřené na problém). Konstatuje také, že „*poradenství nemá svůj vlastní, specifický způsob práce a jeho metody a techniky bezprostředně vycházejí z pestré škály psychoterapeutických přístupů.*“ (Řiháček, 2014, s. 5)

V kontextu NZDM definují poradenství (jehož část nazývají také případovou prací) např. Racek a Herzog (2009), kteří uvádějí, že se jedná o práci formou rozhovoru s klientem, Obsahuje vyhodnocení situace, nabídku, rady, informace a řešení vedoucí k odstranění obtíží. Jde o řešení aktuálních problémů a o zvyšování kompetence klienta tyto problémy řešit. Poradenství se zde nejvíce zaměřuje na záležitosti vztahů, rodiny, sexu, návykových látek, školy, volného času, sociálně právní a jiné. Do oblasti poradenství lze zařadit i tzv. případovou práci, jak ji nazývají Racek a Herzog, jedná se o dlouhodobou individuální práci, která se děje systematicky a plánovaně při zachování postupu:

- společné vydefinování kontraktu
- vytvoření podrobného individuálního plánu a stanovení podmínek kontraktu
- vedení podrobné dokumentace, s níž je klient obeznámen
- pravidelné revize kontraktu s klientem (zda se kontrakt naplňuje)
- práce je časově ohraničená, je stanoven její začátek a konec
- konzultace vedení případu klienta na intervizních a supervizních setkáních týmu, pravidelná reflexe (srov. Racek, Herzog, 2009)

Z uvedeného vyplývá další limit využití prvků PBSP v praxi NZDM. Jde o aspekt **délky poradenského vztahu**, který souvisí s jeho **vulnerabilitou, která vychází ze samotného principu nízkoprahovosti**, kdy klient dochází do zařízení dobrovolně, bezplatně a nemá jinou než vnitřní motivaci k návštěvě zařízení a spolupráci s pracovníkem. (srov. např. Herzog, 2009, s. 175). Na tomto místě je vhodné zmínit, že pro označení jedinců, kteří využívají služeb nízkoprahových zařízení budeme v dalším textu shodně používat označení klient.

4.2 Předpoklady pro využití prvků PBSP v praxi NZDM z hlediska poskytování sociální služby

Využití v oblasti přímé práce s klientem (resp. terminologií zákona s uživatelem) tak, aby mohlo být podmíněno několika faktory. Jedná se především o předešlou práci s klientem v rámci běžných postupů kontraktování v sociální službě. Tedy klient prošel prvokontaktem, byla zmapována jeho situace a má se zařízením uzavřenou smlouvu nebo ústní dohodu o poskytování sociální služby (viz kap. 1.5). (Sbírka zákonů ČR, 2006) Dalším podmiňujícím faktorem pro oblast přímé práce jsou komunikační dovednosti samotného pracovníka, především dovednosti k vedení poradenského rozhovoru. Až pak může uvažovat o obohacení technik přímé práce s klientem právě o prvky PBSP. Posledním faktorem, který determinuje využití technik PBSP v přímé práci, je dobrá znalost hranice mezi psychoterapií a poradenstvím. V NZDM jistě nepracujeme terapeuticky, spíše prvky terapie podporujeme poradenský proces. (srov. Slaninová, Havlíček, 2017)

4.3 Elementy PBSP využitelné v praxi NZDM

Následující výběr elementů využitelných v praxi NZDM vychází především z reflexe výše popsaných limitů (kap. 4.1 a 4.2) a dostupných zdrojů, které jsou na téma technik PBSP dostupné (např. Bachg, 2004; Pessa 1990; Schrenker, 2010). Jediný existující výběr elementů PBSP využitelných v sociálních službách v kontextu České republiky publikovali Slaninová a Havlíček (2017), kde jsou důvody výběru popsány jen velmi stručně. Následující výběr se z tohoto publikovaného textu čerpá osnovu využitelných elementů, rozšiřuje ji o prvek práce s vývojovými potřebami dle PBSP a dále jednotlivé techniky rozpracovává a diskutuje je se širší teoretickou základnou. Ta se opírá o publikované texty především výše uvedených zahraničních autorů. Budou tedy postupně představeny elementy sycení a rozvoje pilota, práce s vývojovými potřebami dle PBSP v kontextu poradenství a týmové spolupráce, technika mikrotrekingu, a technika práce se značkami. Výzkumné šetření se pak pokusí popsat, zda se s deficitem v sycení potřeb setkávají také pracovníci nízkoprahových zařízení a tedy, zda jsou tyto techniky pro ně využitelné v oblasti přímé práce s jejich klienty na tématech, která se dotýkají vývojových potřeb a jejich sycení.

4.3.1 Sycení a rozvoj pilota

První technikou, kterou zde představíme, je rovina práce s klientem nazývaná v PBSP **sycení, resp. rozvoj pilota**. Jak již bylo uvedeno v kapitole 3.1, jedním ze základních

vývojových úkolů jedince je podle PBSP to, aby rodiče nebo významní druzí dobře sytili pilota u těch, o které pečují. (srov. Pessa, 1990; Pessa, Boyden-Pessa, Vrtbovská, 2009) Tu mohou do své práce snadno zařadit i začínající pracovníci. Jde o to, že prostřednictvím podání kvalifikovaných informací pomůžeme klientovy, resp. z hlediska PBSP jeho „pilotovi“ k informovanějšímu a rozvážnějšímu rozhodnutí. Je také možné pracovat s v kap. 3.2.1 popsaným konceptem potřeb, společně pojmenovávat, jaké potřeby klient potřebuje sytit a jakým způsobem je může sytit. To má samo o sobě efekt podporující pilotní funkce (viz kap. 3.2.4). Pokud klient začíná přemýšlet o sobě, svých potřebách a o tom, jak je autonomně sytit, jsou podle PBSP podporovány jeho pilotní funkce. I další popsané techniky v podstatě přispívají k syzení pilota, ale práce s nimi je poměrně složitější a jejich použití lze tedy doporučit jen zkušenějším pracovníkům, kteří by se o metodu PBSP chtěli aktivněji a hlouběji zajímat (účastnit se workshopů, skupinových setkání apod.)

Technika mikrotrekingu může být označena jako „spojovací článek“ mezi verbálními a na tělo zaměřenými psychoterapeutickými přístupy. Velmi důležité jsou při jejím používání přesná verbální vyjádření, která ale vychází z důsledného a precizního pozorování neverbálního projevu klienta, především jeho obličejů. (Bachg, 2004) Tato technika v sobě obsahuje dva dílčí nástroje. Jsou jimi „postava svědka“ a „práce s hlasy“. Figura svědka pojmenovává klientovo prožívání jakoby z povzdálí, jako kdyby byl v místnosti někdo další. Např.: „*Svědka by řekl: vidím, jak jsi smutná a možná trochu našťvaná, když mluvíš o tom, že tě táta nechal s mamkou jen tak*“ nebo „*Svědka by viděl, jak Tě štve, když Ti kámoška ve škole řekla, že jsi blbá.*“ Hlas je pak nástrojem mikrotrekingu, který slouží k identifikaci toho, jak o sobě klient přemýšlí. Hlasy mají různé významy a roviny např. následující:

- Hlas kontroly: „*To zní jako hlas kontroly, který říká: nesmíš mít něco s více kluky najednou...!*“
- Hlas strategie: „*To zní jako hlas strategie, který říká: než opustíš jednoho kluka, musíš si najít jiného, jinak budeš sama.*“
- Hlas disociace: „*To zní jako hlas disociace, který říká: zapomeň na to, nemysli na to, nic se nestalo.*“ (srov. Bachg, 2004; Fischer-Bartelmann, 2005)

Mikrotreking umožňuje klientovi pojmenovat své prožívání, podpořit jej v orientaci v tomto prožívání a v důsledku sytit jeho pilota. Snáze pak může přijmout a pochopit, co se (v něm a okolo něj) děje. To podporuje jeho pilotní funkce a v důsledku pak může lépe autonomně sytit svoje potřeby. Pojmenování „z povzdálí“, nikoli z pozice pracovníka, také snižuje riziko závislosti klienta na pracovníkovi a dalších přenosových fenoménů. Pracovník nemluví sám za sebe, ale za fiktivní postavu svědka nebo hlas.

Práce se značkami je technika, kterou lze v NZDM využít pro práci se **vztahovým systémem** klienta. Pro tuto techniku je nutné mít připraven „zásobník“ s různými předměty, jako kamínky, plyšové míče, provázky, mušle apod. Při práci se vztahovou sítí klienta jej vyzveme, aby za každého aktéra v systému položil jednu značku – předmět, který se v PBSP nazývá placeholder. Důležité je, že klient nikdy nedává značku sám za sebe, protože je to on, kdo nahlíží své zkušenosti s vnějším světem (blízkými či vzdálenějšími osobami, situacemi atd., jež jsou součástí jeho vztahového systému). O tom, co před sebou pracovník s klientem vidí lze pak různě diskutovat, vysvětlovat a znovu v podstatě sytit klientova pilota.

5 Výzkumné šetření

Následující kapitola představí kvalitativně orientované výzkumné šetření realizované v rámci předkládané práce. Nejprve bude předložen výzkumný cíl práce, hlavní výzkumná otázka a vedlejší výzkumné otázky, budou zmíněna metodologická východiska výzkumného šetření, popsány konkrétní (v této práci užitě) techniky sběru dat a bude provedena jejich analýza a diskuze prostřednictvím dílčích postupů metody zakotvené teorie.

5.1 Základní východiska výzkumného šetření

Cílem výzkumného šetření je zjistit konkrétní deficity v saturaci základních vývojových potřeb, s kterými se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a popsat nástroje, které využívají pro práci s těmito deficity. Vývojové deficity jsou v teoretické části práce popsány jako důsledek neadekvátního syčení vývojových potřeb během dětství a dospívání jedince, které mohou zapříčinit nezdravý, až patologický vývoj osobnosti a mohou tedy zásadním způsobem ovlivnit socializační proces – vrůstání jedince do společnosti. Tyto potřeby jsou nahlíženy především z hlediska induktivním způsobem (z praktických poznatků) vzniklé psychoterapeutické metody PBSP tak, jak je popsána v úvodních kapitolách. Teoretická část práce se zmiňuje také o východiscích psychoterapie a poradenství. Práce se nesnaží najít jasnou linii mezi těmito obory, ale spíše diskutuje východiska, která opodstatňují možnosti využití prvků metody PBSP v poradenské praxi specifické sociálně pedagogické instituce, kterou je nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Toto opodstatnění je postaveno především na analýze vývojových deficitů, které pracovníci nízkoprahových zařízení ve své praxi vnímají. Lze jistě předpokládat, že se s popsány deficity ve vývoji pracovníci NZDM setkávají a že s nimi, i když ne explicitně a a priori pracují. V tomto výzkumném šetření použijeme paradigma vývojových potřeb tak, jak je předkládá metoda PBSP.

5.2 Výzkumné otázky a vědecko-výzkumný problém

Kvalitativně orientované výzkumné šetření, které je realizováno metodou zakotvené teorie má být zahájeno sadou výzkumných otázek, které určují jeho směr a různé aspekty tohoto směru. (srov. Sandu, 2018, s. 188-189). Strauss a Corbinová (1999) definují určitá kritéria tvorby takových výzkumných otázek. Počáteční otázka má být poměrně široká, aby mohl výzkum začínat otevřeně a široce, ne však tak široce, aby zahrnula naprosto veškeré možnosti. Výzkumná otázka nemá být ani příliš zužující, aby nebránila možnosti objevu.

(srov. Strauss, Corbinová, 1990, s. 24-25) „Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev.“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 24)

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, v metodě zakotvené teorie nejde o ověřování hypotéz. Ani v tomto výzkumném šetření není ověřována hypotéza, která by měla být potvrzena nebo vyvrácena a tak jsou i výzkumné otázky sestaveny tak, aby pokud možno žádnou hypotézu nepředpokládali. Ve formulacích výzkumných otázek jsou nutně použity odborné pojmy, kterým je v širším teoretickém kontextu věnována pozornost v předchozím textu, a proto zde nejsou dále rozpracovány.

Vědecko-výzkumným problémem předkládaného výzkumného šetření je, že v chování klientů NZDM jsou patrné některé důsledky nedostatečné saturace vývojových potřeb. Dotazovaní pracovníci pak na tyto deficity reagují a částečně s ohledem na svoji roli v prostředí nízkoprahového zařízení tyto deficity saturují.

Hlavní výzkumná otázka zní: **S jakými deficity v saturaci základních vývojových potřeb se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a jaké nástroje využívají pro práci s těmito deficity?**

Dílčí výzkumná otázka č. 1: **S jakými deficity v syčení potřeb se pracovníci NZDM u svých klientů setkávají?**

Dílčí výzkumná otázka č. 2: **Jakými nástroji pro práci s deficity v naplňování základních vývojových potřeb pracovníci NZDM disponují a jak je využívají v přímé práci s klientem?**

Dílčí výzkumná otázka č. 3: **Jaké deficitně syčené vývojové potřeby klientů nízkoprahových zařízení korespondují s vývojovými potřebami v pojetí teorie PBSP?**

5.3 Metodologická východiska

Předkládané výzkumné šetření je kvalitativně orientované. Hendl (2012, s. 50-53) uvádí, že v kvalitativním výzkumu se data induktivně analyzují a interpretují. Kvalitativní výzkumník nesestavuje ze získaných dat skládku, jejíž konečný tvar zná, spíše konstruuje obraz, který získává kontury v průběhu sběru a poznávání jeho částí.

Data budou analyzována metodou zakotvené teorie v pojetí Strausse a Corbinové (1999). Toto pojetí, jak uvádí Sutcliffe (2016), vychází z paradigmatu kritického realismu. Zakotvená teorie není však pouze metodou analýzy dat, ale komplexním přístupem, který řídí

výzkumný proces od hledání výzkumné otázky až po publikaci výsledné teorie a její případné další rozvíjení. (Řiháček, Čermách, Hytych, 2013, s. 44) Kvalitativní paradigma výzkumného šetření je zvoleno především s ohledem na podstatu zkoumaného problému. Jsou zde zkoumány jevy, které se snaží odhalit podstatu (něčích) zkušeností s určitým jevem a předkládané šetření se v podstatě zabývá lidským chováním a fungováním. Navíc v zakotvené teorii se pozornost věnuje zvláště jednáním a interakci mezi sledovanými jedinci a jimi vytvářeným procesům v jejich prostředí. (srov. Hendl, 2012, s. 123) Záměrem nebo spíše východiskem metody zakotvené teorie není ověření existující teorie nebo hypotézy, ale tvorba teorie nové. (srov. Sandu, 2018, s. 188-189). Zakotvená teorie také vychází z paradigmatu symbolického interakcionismu. (Řiháček, Čermách, Hytych, 2013, s. 44; Hendl, 2012, s. 82) Ten popisuje na rozdíl od jiných pojetí „*lidskou bytost jako méně předvíitelnou, tvořivější, racionálnější a dynamičtější*“. (Hendl, 2012, s. 82) Chování člověka je pak v pojetí symbolického interakcionismu ovlivněno subjektivními významy, které lidé přikládají jedincům, objektům a interakcím v určitých situacích. (Hendl, 2012, s. 82) Rustin (2016) explicitně uvádí zakotvenou teorii jako vhodnou metodu pro zkoumání sociálních a psychologických jevů. Využití kvalitativně orientované metodologie výzkumu také dokresluje fakt, že autor stanovil výzkumný problém na základě profesní a osobní zkušenosti. (srov. Strauss, Corbinová, 1999, s. 11-25)

5.4 Výzkumný vzorek

Pro osobu nebo jedince, který poskytuje informace a data prostřednictvím uvedených technik sběru dat je používáno označení **respondent**. Výběr respondentů logicky vychází z cíle výzkumného šetření. Polostrukturovaného interview se účastnilo 8 pracovníků nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Jediným kritériem pro jejich výběr bylo, že se účastní přímé práce s klienty (tedy že se nejedná například o administrativní pracovníky apod.). Mezi respondenty jsou zastoupeni muži i ženy, začínající pracovníci i pracovníci, kteří v oboru pracují delší dobu a jsou například vedoucími služeb. Stejný vzorek byl požádán také o zpracování kazuistik (případové dokumentace) u vybraných klientů, jejichž zadání je blíže specifikováno v dalším textu. Pro výběr klientů, ke kterým byla zpracována případová studie, byla zadána následující kritéria. Jedná se o klienta, se kterým se se dlouhodoběji (minimálně 3 měsíce) spolupracovalo, byla u něj realizována spolupráce na sociálním tématu – např. vztahy v rodině, s vrstevníky, s autoritami, problémy s komunikací, konflikty se zákonem nebo policií a je známo něco ze sociálního prostředí i mimo prostředí nízkoprahového zařízení. Aby mohlo být kvalitativní výzkumné šetření komplexní, může být pro účely analýzy dat

(hledání souvislostí mezi pojmy a jevy) užitečné zmínit krátké charakteristiky respondentů - pracovníků, kteří v polostrukturovaném interview odpovídaly na otázky. Vzhledem k dodržení jejich anonymity jsou označeni písmenem „P“ a číslem pro jejich odlišení.

P1: Žena, v praxi nízkoprahových služeb a v přímé práci s klienty je 10 let, má vysokoškolské vzdělání bakalářského stupně v oblasti sociální pedagogiky a práce. Vede nízkoprahové zařízení pro děti a mládež ve městě do 35 000 obyvatel. Poskytují ji ve formě terénní i ambulantní.

P2: Muž, v praxi nízkoprahových služeb je 5 let, po studiu zde pracoval 2 roky, poté měl asi 5 let přestávku a k práci do služeb se vrátil před 3 roky. Má vysokoškolské vzdělání v pedagogice – učitelství. Je zástupcem vedoucího služby a vede nadstavbové projekty pro klienty nízkoprahových služeb ve své domovské organizaci, která působí v krajském městě.

P3: Žena, v praxi nízkoprahových služeb je 2 roky a její hlavní pracovní náplní je přímá práce s klienty v nízkoprahovém zařízení působícím v krajském městě. Pracovat zde začala již při studiu vyšší odborné školy zaměřené na sociální práci a pedagogiku.

P4: Žena, v praxi nízkoprahových služeb je 8 let, je vedoucí nízkoprahové služby působící v krajském městě. Má vysokoškolské vzdělání bakalářského stupně v oboru sociální práce.

P5: Žena, v praxi je 3 roky, z toho 1 rok vede nízkoprahovou službu působící v krajském městě. Má vysokoškolské vzdělání magisterského stupně v oblasti sociální pedagogiky.

P6: Muž, v praxi nízkoprahových služeb je 10 let, je vedoucím služby, která působí v hlavním městě. Má vyšší odborné vzdělání v oblasti sociální práce a teologie. Absolvuje psychoterapeutický výcvik v metodě PBSP.

P7: Žena, v praxi nízkoprahových služeb je 8 let, dříve pracovala ve Slovenské republice. Je vedoucí služby na mateřské dovolené. Má vysokoškolské vzdělání magisterského stupně v oboru Sociální práce.

P8: Žena, v praxi nízkoprahových služeb je 7 let, je vedoucí služby v krajském městě, má vysokoškolské vzdělání magisterského stupně v oboru Sociální pedagogika.

Co se týče dodržování etických pravidel výzkumného šetření, respondent byl vždy na začátku seznámen se skutečností, že rozhovor je anonymní, byl dotázán, zda souhlasí s poskytnutím rozhovoru pro účely této práce. Nikde v textu práce, v prepisech rozhovorů, ani v případových studiích nejsou uváděna pravá jména účastníků výzkumného šetření.

5.5 Konstrukce polostrukturovaného interview

Technika polostrukturovaného interview je jednou ze základních metod získávání dat (srov. Hendl, 2012, s. 174) Ten jej nazývá rozhovor pomocí návodu, ale v rámci této práce budeme používat pojem polostrukturované interview, vycházející z anglického pojmu „semi-structured interview“. (srov. např. Sandu, 2018, s. 195) Oba uvedení autoři (Hendl, 2012; Sandu, 2018) uvádějí podobné pojetí této techniky sběru dat. V polostrukturovaném interview má tazatel možnost volného pokládání otázek v rámci předem dané struktury. Může také pokládat doplňující dotazy, které dokreslují kontext otázky a tak mohou sbíraná data lépe nasytit výzkumné otázky. Je na tazateli, zda, jakým způsobem, a v jakém pořadí bude získávat informace, které souvisejí se zkoumaným problémem. Tazatel má také možnost dovysvětlit to, na co se ptá, pokud např. respondent nerozumí nějakému z uváděných pojmů. (srov. Hendl, 2012, s. 174-175; Sandu, 2018, s. 195) Pro stanovení a určení vhodnosti otázek lze vycházet ze základní premisy metody zakotvené teorie. Začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné. (Strauss, Corbinová, 1999, s. 14) Pro účely této práce je nevhodné použít klasické dělení dle Hendla (2012, s. 168), protože jeho typologie již směřuje výzkumníka k tomu, jakou odpověď by měl od respondenta očekávat, a to pak může obsah sbíraných dat ovlivnit. V rámci tohoto šetření bude spíše vhodné držet se otevřenějšího pojetí Gavorovo (2000), který jako velmi nebezpečné pro interview uvádí tzv. sugestivní otázky, které by mohly nabádat respondenta k podání odpovědi takové, jakou si jí přeje tazatel (srov. Gavora, 2000, s. 113) Strauss a Corbinová (1999, s. 55) pak jako základní pro tvorbu otázek a sycení kategorií vnímají jako základní ptát se (jedno u jakého fenoménu) na to „Kdo? Kdy? Kde? Co? Jak? Kolik? a Proč?“.

Otázky, které jsou v rámci polostrukturovaného interview pokládány, je také nutné formulovat tak, aby směřovaly k zodpovězení výzkumných otázek a aby mohly být tyto otázky nasyceny, tedy aby dle metody zakotvené teorie mohlo dojít k nasycení kategorií. (srov. Strauss, Corbinová, 1999, s. 133) Z hlediska komplexního zpracování dat v metodě zakotvené teorie, také k teoretickému nasycení celé nově vznikající teorie (srov. Hendl, 2012 s. 251; Strauss, Corbinová, 1999, s. 104). Jak již bylo uvedeno v kap. 5.3, není v možnostech rozsahu předkládané práce provést komplexní teoretické nasycení na úrovni selektivního kódování. Nicméně se pokládanými otázkami pokusíme nasytit alespoň kategorie v rámci otevřeného kódování tak, aby bylo možno přejít k axiálnímu kódování a analyzovat vztahy mezi vynořenými kategoriemi.

Pro účely této práce tedy byla zvolena tato struktura rozhovoru:

1. S jakými nedostatky (deficity) v sycení potřeb během dětství a dospívání se u svých klientů setkáváte?
2. PBSP teorie rozlišuje potřeby místa, sycení, podpory, ochrany a limitů, setkáváte se s deficitem také v sycení těchto potřeb? Jak se to u klientů projevuje?
3. S jakými příčinami nedostatečného sycení potřeb se u vašich klientů setkáváte?
4. Jak s těmito deficitem pracujete, jaké k tomu máte nástroje, jaká slova při poradenské práci používáte, pokud rozeznáte, že u klienta jsou deficitem v sycení potřeb?
5. Vyprávějte mi o tom, s jakými změnami - v které oblasti jejich života, v rámci které potřeby a v jaké míře se setkáváte u vašich klientů, když s nimi poradensky pracujete na zmírnění následků nedostatečného sycení vývojových potřeb?

5.6 Analýza dokumentů

Další technikou sběru dat pro účely předkládaného výzkumného šetření je analýza dokumentů. Ta bude doplňovat data získaná z polostrukturovaného interview, aby mohlo dojít ke komplexnějšímu nasycení kategorií. Sandu (2018, s. 187, 196) uvádí, že data v psaných dokumentech jsou vhodná ke zkoumání a analýze dat prostřednictvím metody zakotvené teorie. Respondenti, kteří byli vymezeni v kap. 5.4 o výzkumném vzorku byli také požádáni, aby zpracovali jednu nebo více případových studií ke svým klientům. Vzhledem k povaze nízkoprahových sociálních služeb bylo také důležité, aby respondenti zpracovávající případovou studii měli k dispozici určitý rámec zadání. Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, nízkoprahová zařízení jsou specifická svoji snadnou dostupností a zdaleka ne se všemi klienty je možné z různých (dříve ve textu popsaných) příčin pracovat poradensky. Tento předpoklad je ale k zodpovězení a saturaci výzkumných otázek nutné dodržet, protože není zkoumán fenomén nízkoprahovosti jako takové, ale to, jak lze v rámci nízkoprahově orientovaných služeb poskytovat poradenství a v něm využít prvky metody PBSP. Byl tedy zadán tento rámec pro zpracování případových studií:

Případová studie se bude týkat:

- Klienta/klientka, se kterým se se dlouhodoběji (minimálně 3 měsíce) spolupracovalo
- Bylo s ním/ní spolupracováno na určitém sociálním tématu - vztahy v rodině, s vrstevníky, s autoritami, problémy s komunikací, konflikty se zákonem, policií
- Je známo něco ze sociálního prostředí klienta i mimo prostředí nízkoprahové služby

5.7 Analýza a interpretace dat prostřednictvím metody zakotvené teorie

Ke kódování, které je chápáno jako proces analýzy údajů a rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci, se používají dva základní analytické postupy, prvním z nich je **porovnávání**, druhým pak **kladení otázek**. (Hendl, 2005, s. 245, Strauss, Corbinová, 1999, s. 43) „*Díky nim je v literatuře zmiňována jako neustále porovnávající metoda analýzy*“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 43 dle Glaser, Strauss, 1967).

Základem analýzy dat metodou zakotvené teorie dle Strausse a Corbinové jsou tři úrovně tzv. kódování. Jedná se o otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování (Strauss, Corbinová, 1999; s. 39-106; Sandu, 2018, s. 197-204; Sutcliffe, 2016, s. 47). „*Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů*“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 39) Pro každou úroveň kódování existuje jedna společná technika, která pomáhá v kvalitativně orientovaném výzkumu, a tedy i ve výzkumech založených na metodě zakotvené teorie. Je jím již zmíněné **kladení otázek**, které by si měl výzkumník klást během všech fází výzkumného šetření. Pomocí kladení otázek může výzkumník udržovat rovnováhu, mezi tvořivostí, kritičností, vytrvalostí, a hlavně teoretickou citlivostí. (srov. Strauss, Corbinová, 1999, s. 39-41) **Teoretická citlivost** je ústředním pojmem při analýze dat metodou zakotvené teorie. Tu popisují autoři jako *schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího, schopnost vidět s analytickou hloubkou to, co reálně existuje. V pozdějších fázích výzkumu se teoretická citlivost rozvíjí prací s materiály samotnými*“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 27, s. 54)

Stručný přehled jednotlivých druhů kódování přináší např. Sutcliffe (2016, s. 47). **Otevřené kódování** chápe autor jako rozdělení dat do kategorií a témat, které široce popisuje jevy, jež jsou předmětem studie. **Axiální kódování** vytváří propojení mezi tématy identifikovanými během otevřeného kódování a řadí je do obecnějších či „vyšších“ kategorií. **Selektivní kódování** pak vytváří „jádrovou“⁹ či ústřední kategorii, která systematicky objevuje, jak je tato kategorie vztažena k ostatním dílčím kategoriím. Jak již bylo uvedeno není vzhledem k rozsahu této práce možné provést všechny druhy kódování vyčerpávajícím způsobem. Dále je tedy představeno otevřené a axiální kódování předkládaného výzkumného šetření. Pro plnohodnotnou aplikaci selektivního kódování by bylo nutné získat od

⁹ V anglickém originále „core category“

respondentů více informací, resp. rozšířit výzkumné šetření o znovudotazování, případně dotazování dalších respondentů.

5.7.1 Otevřené kódování

Strauss a Corbinová popisují otevřené kódování jako „část analýzy, která se zabývá označováním, kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů.“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 43). V otevřeném kódování je přidělováno označení každému samostatnému případu, myšlence či události. Jevům vykazujícím stejné charakteristiky jsou pak přidělována stejná jména. Tato jména se označují jako pojmy. Ty se potom seskupují na základě svých vlastností a dimenzí do kategorií, které jsou u otevřeného kódování považovány za provizorní, neboť v následujících druzích kódování se mohou vyskytnout jiné vztahy mezi pojmy, které „odhalí“ až axiální kódování. Vlastnosti můžeme chápat jako charakteristiky náležející určité kategorii, dimenze je potom umístění vlastnosti na nějaké škále. (srov. Strauss, Corbinová, 1999, s. 42 - 52, Hendl, 2005, s. 247 - 248).

V rámci otevřeného kódování byly identifikovány tyto kategorie:

Kategorie 1. – Bezhraniční projevy chování prostředí nízkoprahového zařízení

Vlastnosti:

míra sycení

vztah k pravidlům

Dimenze:

nízká (deficitní) – neadekvátně vysoká

ambivalentní – akceptující

Tato kategorie vznikla z výpovědí pracovníků nízkoprahových zařízení, kteří uvádějí, že u svých klientů velmi často vnímají potřebu limitů (někteří ji uvedli jako „potřebu hranic“), která byla sycena neadekvátně (viz kap. 3.2.1) v rodinném prostředí. Ve výpovědích respondentů se objevily případy, kdy uvádějí, že potřeba limitů byla sycena buďto deficitně nebo příliš. To má pak vliv na jejich práci s klienty a z toho také vyplývající chování v prostředí nízkoprahového zařízení, toto chování pak respondenti uvádějí do vztahu k pravidlům zařízení. Vztah k pravidlům se vynořuje v dimenzích ambivalentní a dodržující. Důležitou informací, která bude zakódována v rámci dalších kategorií, je, že pracovníci vidí v oblasti limitů u svých klientů změnu nejen v samotném vnímání limitů, ale také v samotných změnách v chování. Ambivalentní vztah k pravidlům je pak takový, který buďto vede k nedodržování pravidel zařízení nebo k jejich neustálému „zkoušení“. Dimenzí zdravý vztah je označen takový vztah, který vede k dodržování pravidel zařízení. K ambivalentnímu vztahu k pravidlům zařízení jsou uváděny příklady nerespektování pravidel volnočasových aktivit, drobné krádeže, destruktivní narušování skupinové práce s ostatními klienty. Respondentka

P7 také dává neadekvátní projevy chování v prostředí klubu do souvislosti s nedosycenou potřebou místa, když uvádí, že „*v klube je vidieť prejavy sítenia miesta v tom, že si klient vždy sadal na jedno a to isté miesto na gauči. Keď tam niekto bol, išiel do agrese a miesto si vydobil. Jeho potreba mať svoj priestor bola veľmi viditeľná.*“

Respondenti k vlastnosti vztah k pravidlům a jejím dimenzím také uvedli tato významná sdělení:

P1: „*Tak první, co mě napadne, jako co se týká přímý práce, jsou deficity v limitech – jako v hranicích. Klienti často hranice nerespektují nebo jsou z našeho pohledu bezhraniční, tím myslím, že i v našem nízkoprahovém prostředí mají třeba problém s dodržováním pravidel a někdy se s tím na začátku, když začnou docházet do nízkoprahu, dost potýkají.*“

P5: „*Velmi často se setkávám s “bezlimitností” našich klientů. Pokoušení narušovat vytvořená pravidla a často i přemlouvání jednoho z pracovníků v tom, zda ještě trochu povolí nějakou činnost, která třeba jinak byla zakázaná nebo zda se třeba pro daného klienta trochu obměkčí pravidla*“

U této kategorie také respondenti uváděli do vztahu „bezlimitnost“ svých klientů s rodinným prostředím nebo s náhradním rodinným prostředím (včetně ústavní zařízení ústavní výchovy), resp. s mírou sycení potřeby limitů v jejich rodinném prostředí. Důsledek neadekvátního sycení potřeby limitů, kde se vynořily dimenze nízká (deficitní) – adekvátní – neadekvátně vysoká, byl podle nich příčinou bezlimitního chování vůči pravidlům zařízení. Nízká (deficitní) dimenze sycení je taková, kdy klienti měli podle slov respondentů málo limitů a nebyly s nimi ve výchově seznamováni. Neadekvátní míra sycení je taková, kdy limity byly ve výchově příliš „přísné“. K této vlastnosti se vztahují následující signifikantní výroky respondentů:

P5: „*V některých případech jsem se setkala s tím, kdy mladý vyrůstal v ústavní péči, případně pendloval mezi ústavem a prarodiči/rodiči nebo žil jenom s jedním rodičem (často*

matkou), který nezvládal nastavovat hranice a dítě tzv. přerůstalo přes hlavu.“

P6: „...pro domácí prostředí našich klientů je docela typickým jevem, že jsou hranice nastaveny buď moc vágně, nebo moc striktně až represivně.“

Kategorie 2. – Bezhraniční projevy chování v rodině a neadekvátně naplňované potřeby v rodině

Vlastnosti:

míra naplňování potřeb

emoční podpora

projevy chování

přístup rodičů

Dimenze:

nízká (deficitní) – adekvátní – neadekvátně vysoká

deficitní – adekvátní – neadekvátně odpovídající

ambivalentní – akceptující

podpůrný – devalvující

Tuto kategorii nejlépe uvede výrok respondentky P4: „*ne vždycky měli v dětství klienti dostatečně ve výchově nastavené hranice, rodiče z nejrůznějších důvodů neuměli nastavit, vysvětlit hranice v různém chování, třeba není dětem vysvětlováno proč se nemají chovat určitým způsobem, dítě je často rovnou trestáno a zjevně nerozumí tomu proč, což často přetrvává až do dospívání.*“

Mnoho deficitů v naplňování potřeb, které se ve svém důsledku projeví v celkovém vývoji osobnosti zapříčiňuje dle respondentů rodinné, příp. náhradní rodinné prostředí. Respondenti v odpovědích popisovali u naplňování každé jedné potřeby kauzalitu s rodinným prostředím. Nedostatečné sycení potřeby místa na materiální úrovni se projevuje špatným zázemím. Respondenti uváděli, že jejich klienti často žijí na ubytovnách nebo v azylových domech, kde žijí s celou rodinou v malém pokoji. Nízkoprahová zařízení pak „suplují“ malým dětem dětský pokojíček, kde si mohou hrát a mít zde „svoje dobré místo“. U starších klientů (cca od 12-13 let) je potřeba místa sycena symbolicky, ale ne v rodinném, resp. náhradním rodinném prostředí, ale spíše ve vrstevnické skupině. Z výpovědí respondentů vyplývá, že rodina často dobré místo neposkytuje. To, že si klienti hledají dobré místo ve vrstevnické

skupině může být pro jejich vývoj rizikové. Respondenti uvádí, že někteří z klientů začnou užívat návykové látky, které jim poskytnou status člena nějaké party, z pohledu potřeb podle PBSP si tak sice mohou dosycovat potřebu místa, ale jistě ne „zdravého a dobrého místa“, a adekvátním způsobem jak je o tom pojednáno v kap. 3.2.1. Deficity v naplňování potřeby místa zapříčiňuje také skutečnost, že někteří klienti žijí ve vícečlenných rodinách a rodiče pro ně nemají dostatečné materiální a často ani emoční zázemí. Emoční zázemí je druhá vlastnost deficitů v naplňování potřeby místa. Jde o symbolickou úroveň sycení potřeb (viz kap. 3.2.1) Rodinné prostředí neposkytuje dětem dostatečnou emoční oporu – reakce rodičů na emočně náročné situace v dospívání jsou buď chladné nebo naopak příliš afektované.

Deficit v naplňování potřeby podpory se podle respondentů projevuje především v nedostatečném sebevědomí a sebedůvěře a v nedostatečně zakotvené identitě. Tyto aspekty souvisí z hlediska teorie PBSP mj. s nedostatečně rozvinutým self, jak je popsáno v kap. 1.6.2. Klienti často nejsou rodiči podporováni, ale jejich úsilí a snaha je často devalvována. To se projevuje v již uvedeném nedostatečném sebevědomí. Tento stav zásadním způsobem ovlivňuje důležitá životní rozhodnutí klientů, zvláště v oblasti volby profesní dráhy, což ilustruje výpověď respondentky P5: „Často je (nedostatečná sebedůvěra) vidět hlavně ve školních ne-úspěších (“nemam na to udělat střední”, “základka stačí, nikam jinam mě stejně nevezmou”) nebo ve schopnosti najít si a udržet práci na pracovní smlouvu (“vždyť nic neumím, tak proč by měli najmout mně”).“ K nedostatečnému sycení potřeby podpory a ochrany přiřazují respondenti u svých klientů také vnímání sebe sama, svojí identity, svého já za nedostatečné. To pak může vést až k patologickému sebepojetí, které může vyústit v různé formy sebepoškozování. Deficitní sycení těchto potřeb může také vést k nedostatečné schopnosti prosazení sebe sama – vlastního názoru, uplatnění vlastních práv, formulace vlastních snů, přání, cílů, vizí.

Níže jsou uvedeny některé signifikantní výroky respondentů k této kategorii:

P1: „Ty, který rodiče emočně nesyť, nemají od nich ani potřebnou podporu a ochranu. To si myslím, že se hodně projevuje v sebedůvěře, sebedůvěře a jako v samostatnosti.“

P2: „Jo, těch mě napadá mraky: špatný chování, špatná školní úspěšnost, špatný

zdravotní stav, špatná dlouhodobá uplatnitelnost na trhu práce, špatný potomci, špatnej vkus, špatná komunikace s majoritou, špatný a levný sytidla – jídlo, alkohol, drogy, špatně je toho dost.“

P7: „Potrebu podpory a jej sýtenie je viditeľné asi u vacsiny našich klioentov. Mnohí podporu nemajú – vo svojich názoroch, postojích, túžbach či cieľoch. Ich sebavedomie je veľmi krehké a pracovať s nimi na tom, aby boli schopný jasne svoje názory formulovať býva náročné.“

Kategorie 3. – Bezhraniční projevy chování v různých sociálních prostředích

Vlastnosti:

Dimenze:

Projev chování v různých

sociálních prostředích

neadekvátní - adekvátní

Bezhraniční projevy chování jsou respondenty vnímány také v různých sociálních prostředích, ve kterých se jejich klienti pohybují. Toto neadekvátní chování respondenti spojují především s nedostatečně sycenou potřebou limitů. Tato kategorie jistě souvisí s předchozí, ale je zakódována zvlášť, protože pracovníci nízkoprahových zařízení, kteří jsou respondenty tohoto výzkumného šetření, se s klienty setkávají především v prostředí nízkoprahového klubu, a proto zde mohou vnímat různé aspekty projevů chování přímo. Projevy chování, kterých se týká tato kategorie, mohou vnímat respondenti především zprostředkovaně přímo od svých klientů nebo od dalších lidí, kteří se pohybují v různých sociálních prostředích klientů. (např. učitelů, policie apod.) V některých případech také např. prostřednictvím lokálních médií.

Jedná se tedy o prostředí pracovní, kdy jde např. o pozdní nebo neomluvené příchody do práce. Dalším prostředím, kde k takovým projevům chování dochází je vrstevnické skupina, kde respondenti uvádějí příklady asociálního až antisociálního vyjadřování vzteku a agrese, které může souviset s potřebou limitů, ale také s vývojovým úkolem integrace kategorie chování (viz kap. 3.2.2), také souvisí konceptem true a false self. (kap. 1.6.2) Aby jedinec ukázal, že je takový, jaký chce být, umí použít pouze neadekvátní prostředky – např.

agresi. Významně bylo v odpovědích respondentů zmiňováno také prostředí školy, kde se setkávají s učiteli, dospělými autoritami. Je zde zmiňováno nejen neadekvátní chování klienta v roli žáka/studenta k učiteli, ale i opačným směrem neadekvátní (z jistého úhlu pohledu neprofesionální) chování autority – učitele směrem k žákovi/studentovi.

K této kategorii jsou signifikantní především následující výpovědi respondentů:

P3: *„Klienti jsou vychováni bezhraniční výchovou, často se chovají v rozporu s pravidly uznávané společnosti, dostávají se do konfliktů s učiteli (kvůli „drzosti“ pak dostávají třídní důtky).“*

P4: *„Agrese je povolená, všemocná, a ukazuje, že jsem chlap. A jinak to neumím, protože jsem z nepodnětné rodiny“*

P5: *„Mimo klub mě napadá chování na ulicích, neakceptování policie a jejich výzev, možná drobné krádeže a zkoušení, co vše si může dovolit. Pozdní nebo neomluvené příchody do práce (např. daný klient věděl, že musí ráno vstát do práce, ale šel večer předtím s kamarády do baru, kde se velmi opil a ráno nebyl schopný vstát). Verbální či fyzická agrese, pokud něco není po jeho (poměrně časté téma bitek u starších klientů, kdy si bitky i třeba natáčeli, aby se mohli pochlubit, že toho druhého “sejmuli”).“*

Kategorie 3. – Nedostatečné sycení se projevuje v chování

<u>Vlastnosti:</u>	<u>Dimenze:</u>
chování k pracovníkovi	zvláštní – zdravé
chování ve skupině	normální – zaměřené výhradně na vlastní potřeby
chování ve společnosti	adaptované - maladaptované
sycení materiální	normální – překotné (nezdravé)
sycení symbolické	normální – překotné
sycení gendrově	
specifickými podněty	nevyrovnané – vyrovnané

Tato kategorie byla zakódována na základě dat z přímých výpovědí respondentů a z případových studií. Ve všech výpovědích, ve kterých se zmiňuje potřeba sycení, hovoří respondenti jednak o úzkém vztahu s rodinným prostředím, které by mělo tuto potřebu naplňovat, vždy ale také uvádějí souvislost neadekvátně naplňované potřeby sycení s chováním klienta v různých situacích a s různými lidmi. Potřeba sycení je ve výpovědích respondentů spojována především s rodinným prostředím, které tuto potřebu nenaplňuje. Neadekvátně naplňovaná potřeba sycení se projevuje, mimo jiné (další aspekty nenaplnění této potřeby jsou uvedeny v jiných kategoriích¹⁰), v chování klienta k pracovníkovi a tento vztah rozvádí právě tato 3. kategorie. Někteří klienti doslova strhávají pozornost pracovníka na sebe, respondentka P1 uvedla, že jsou to zvláštní způsoby chování. Toto označení je tzv. in-vivo kód a proto je explicitně použito ve vymezení vlastnosti této kategorie. Zvláštní chování se projevuje různými strategiemi, kterými na sebe klienti upoutávají pozornost. Jedná se např. o neopodstatněné psaní stížností, kterými se musí pracovníci zabývat, chtějí ošetřit zranění, i když se nezranili. Někteří klienti explicitně vyjadřují, že nechtějí, aby si jich pracovníci všímali, ale „pohledem“ je lákají k sobě. Vlastnost chování ve skupině ukazuje na rozličné nezdravé formy, jak naplňovat potřebu sycení mezi vrstevníky, která je často spojena i s nezdravým stravováním. Pokud se v zařízení objeví nový podnět (rovina symbolická), např. nová stolní hra, nový pracovník, objevuje se v chování klientů tendence k maximálnímu vytěžení tohoto podnětu pro sebe tak, aby na ostatní nic nezbylo. V rovině materiální se pak tato vlastnost projevuje např. tím, že když se v zařízení objeví při určité příležitosti

¹⁰ Na tomto místě je nutné zmínit, že pojetí zakotvené teorie dle Strausse a Corbinové striktně pracuje s kategorizací v rámci otevřeného kódování a pokud má být respektován jejich přístup, je vhodné tuto kvalitu zakódovat do zvláštní kategorie.

občerstvení, někteří klienti svým chováním směřují k tomu, aby z tohoto materiálního měli co nejvíc a nehlídají na ostatní. Protože má tato vlastnost svá specifika, byly stanoveny další 2 vlastnosti, které výše zmíněnou vlastnost upřesňují. Vlastnost „sycení materiální“, nabývá 2 dimenzí – překotné a zdravé. Podle respondentů se klienti, kteří mají deficit v materiálním naplňování potřeby sycení chovají překotně, když si mají opatřit např. jídlo nebo jinou materiální věc, která je určena pro všechny klienty. Vlastnost sycení symbolické má pak stejné dimenze a projevuje se velmi podobně jen s tím rozdílem, že se nejedná o věc materiální hodnoty, ale o věc symbolickou – např. zážitky z hraní nové stolní hry nebo podněty z rozhovoru s novým pracovníkem, které jsou vyžadovány neadekvátním způsobem. Signifikantní informace se objevila ve výpovědi s respondentkou P5, která uvádí, že někteří klienti vyhledávali kontakt především s mužským pracovníkem. Jsou to ti klienti, kteří jsou nedostatečně syceni podněty od mužského primárního pečovatele – otce. To může souviset s nevyváženě rozvinutou polaritou sperma-vajíčko, o které se zmiňujeme v kap. 3.2.2. Zde bylo nutno doplnit informace dalšími rozhovory, zda se tato „nevyváženost“ týká i ženské polarity. V následujících rozhovorech se pracovníci zmiňovali i o nevyváženosti, pokud chybí podněty od primární pečovatelky ženského pohlaví. Je tedy určena další vlastnost kategorie „sycení genderově specifickými podněty“ s dimenzemi vyvážené – nevyvážené. Potřeba sycení, resp. její neadekvátní naplňování se může projevovat také v závislostním chování klientů a to jak v rámci látkových, tak nelátkových závislostí. Zároveň se respondenti zmiňují o nedostatečných projevech lásky v rodině. Nedostatek takových projevů dávají do souvislosti s problémy při navazování partnerského vztahu, promiskuitou nebo s velmi krátkodobými partnerskými vztahy.

Co se týče dat z případových studií, je deficit v potřebě sycení (v materiální i symbolické rovině) jasně zřejmý a tento zdroj dat dále doplňuje vlastnosti sycení materiální a sycení symbolické.

K této kategorii jsou signifikantní především následující výpovědi respondentů:

P1: *„Hodně vnímám taky deficit v oblasti sycení – ať už se bavíme o reálný rovině nebo i symbolický. To je hodně vidět hlavně u některých klientů, který se snaží různými i zvláštníma způsoby získávat naši pozornost, nebo jsou, jak tomu říkám, nenažraný – chtějí všechno, co nejvíc pro sebe, u některých je to nejpatrnější, třeba když je na klubu*

něco k jídlu a tak. Naši klienti jsou nedosycený často materiálně i na té nejbazálnější úrovni – prostě jsou hladoví, nemaj dost oblečení, hraček, knížek... a taky některý jsou nedosycený emočně a odpovídajícma podnětama.“

P3: „Klient žije s otcem a „macechou“ kterou nemá rád, nemá rád ani vlastní matku, se kterou se zřídka vidá. Klient může být okolím vnímán jako „problémový“, pokud je mu ale věnována pozornost a cítí zájem a dá se s ním normálně povídat. Jednou jsme na klubu vybarvovali omalovánky, zrovna byla bouřka – klient měl strach a chytl mě za ruku. Prostě mu chybí ta mateřská strana“

P5: „Potřeba sycení je dle mého dost úzce spjatá s užíváním návykových látek, často i třeba jedením nezdravých jídel. Co si tak vybavuju, ve velkém se jí brambůrky, které se zapíjí energy nápoji a když jsem se zeptala, zda měli třeba nějaké “normální” jídlo, tak nikoliv, děvčata zas občas řešila svou váhu a naopak nejedení (poruchy příjmu potravy jsou často spojeny s nedostatkem (nejen sebe)lásky. Nebo časté střídání partnerů z důvodu nedostatku lásky. „...„Občas se také objevuje takové jakési “ulpívání” na některém z mužských pracovníků nebo na jiné starší mužské osobě, ve kterém třeba dívka viděla svého otce nebo staršího bratra, který jí chyběl.“

P6: „U potřeby sycení vidím jako zásadní nedostatek projevů lásky ze strany rodičů, ale také pravého přátelství od vrstevníků. Klienti se pak často upínají ke krátkodobým partnerským vztahům, jsou promiskuitní, případně mají problém vztah navázat.“

P7: „Tiež sa sýtenie prejavuje u niektorých klientov tým, že ak je niečo zdarma, musia si vziať úplne všetko. Neznajú ak má niekto viac vecí ako oni.“

Kategorie 4. – Prostředí nízkoprahových zařízení jako prostor pro náhradní sycení potřeb

Vlastnosti:

sycení potřeb v různých úrovních

bazálně interakční sycení

kompetence k řešení životních situací

Dimenze:

symbolické sycení pilota – bazálně interakční sycení

doprovázející poradenský proces – vyplývající z prostředí nízkoprahových zařízení

nízká - odpovídající

Z výpovědí respondentů je patrné, že prostředí nízkoprahových zařízení může svým klientům poskytovat interakce, které vedou k jistému dosycování vývojových potřeb. V tomto dosycování lze rozlišit dvě základní roviny. Je to sycení na úrovni rozvoje pilota (srov. kap. 3.2.4), tedy na základě poradensky orientovaných interakcí, které klientům pomáhají v rozeznání vlastních potřeb a deficitů v jejich sycení a také v hledání možností, jak v jejich současné aktuální situaci („zde a nyní“) mohou pečovat o sycení vlastních potřeb. Díky těmto interakcím mohou klienti rozvíjet svoji sféru možností a tím mohou být kompetentnější v různých životních situacích (o této kvalitě je pojednáno dále). Druhou rovinou je sycení na úrovni, kterou pro účely tohoto výzkumného šetření lze označit za bazálně interakční. V této rovině jde o náhradní sycení také na úrovni symbolických interakcí, ale jde spíše o přímé dosycení jisté potřeby (viz kap. 3.2.1). Nejde tedy primárně o poradenský proces jako takový, ale o fenomény, které poradenský proces v rámci nízkoprahových zařízení doplňují. Zdá se, že tyto z pohledu poradenství pouze doplňující aspekty vnímají respondenti jako velmi důležité. Tato vlastnost má také další kvalitu. Klientům, kterým se poradenské podpory nedostane explicitně (z jakýchkoli důvodů, ať už na straně klienta nebo zařízení – není cílem šetření tyto důvody detailně zkoumat), může prostředí NZDM poskytnout do jisté míry dosycení vývojových potřeb. Respondenti také hovoří o zvyšování kompetencí k řešení životních situací, se kterými se jejich klienti setkávají. Tento proces zvyšování kompetencí přisuzují právě výše uvedeným vlastnostem. Tomu, že skrze výše uvedené různé možnosti dosycování deficitů ve vývojových potřebách, mohou jejich klienti adekvátněji a kompetentněji řešit obtížné situace a naplňování svých potřeb.

Pro dokreslení uvedme některé příklady, o kterých respondenti k této vlastnosti vypovídají. Z hlediska symbolického sycení pilota popisují respondenti poradenské interakce, kdy s klienty explicitně hovoří o jejich potřebách a možnostech jejich sycení v rovině „zde a nyní“, jak bylo uvedeno výše. Používají např. různé poradenské karty, které usnadňují klientovi pojmenovat svoje aktuální prožívání, ale i potřeby, nebo např. aktivitu kolo života, kde klienti zakreslují a škálují spokojenost v různých oblastech svého života jako je rodina, škola, kamarádi. Pro bazálně interakční sycení, v rámci poradenského procesu jde např. o to, že klient může při poradenství zažívat naplňování potřeby místa, limitů, podpory a sycení, všechny tyto kvality nabízí poradenský proces samotný – probíhá v určitém (dobře vybaveném a situovaném) místě, je jasně vymezený (časem, kontraktem), v rámci něj probíhají podporující interakce (nejen slovní) a klient je sycen informacemi. I když tedy v rámci poradenských interakcí explicitně není hovořeno o klientových potřebách, jsou tyto potřeby částečně naplňovány a saturovány. Významnou kvalitou je, že tyto interakce nemusí být pouze slovní. Respondenti hovoří o významných interakcích na tělesné úrovni (zvláště v případě saturace potřeby podpory), jako například položení ruky na rameno, položení klientovy hlavy na rameno pracovníka u předpubertálních klientů (horní hranice mladšího školního věku – tedy cca 11 let) nebo „věšení“ se na pracovníka v případě klientů dětských v rámci dolní hranice mladšího školního věku. Z výpovědí respondentů je také patrné, že jsou si sami pracovníci dobře vědomi svých tělesných hranic, aby jejich jednání bylo v souladu s profesní etikou. Pro dimenzi „vyplyvající z prostředí nízkoprahových zařízení“ vlastnosti „bazálně interakční sycení“ respondenti uvádějí, že samo prostředí nízkoprahového zařízení může být saturující i pro ty klienty, kteří s pracovníky interagují jen minimálně. Těmto klientům může prostředí nízkoprahového zařízení saturovat především potřebu místa a také ochrany. Z rozhovorů také vyplývá, že se právě klienti, kteří ve svém okolí zažívají nedostatečně saturovanou potřebu ochrany a místa, projevují „mlčenlivě“, tedy tak, že neinteragují s pracovníky více „než je to nutné“. K práci, kterou lze označit za „poradenský proces“ často pak ani nedojde.

Vy výpovědi pracovnice P7 se objevila také zmínka o tom, že teorii potřeb podle PBSP používají při společné přípravě na práci s klienty, kdy na jejich potřeby nahlížíjí paradigmatickým způsobem teorie PBSP.

5.8 Axiální kódování

Jak bylo zmíněno již v úvodních kapitolách k výzkumnému šetření, axiální kódování dále hledá vztahy mezi kategoriemi, které vzešly z kódování otevřeného. To se děje v duchu kódovacího paradigmatu. (srov. Strauss, Corbinová, 1999, s. 70). Toto kódovací paradigma nebo také tzv. paradigmatický model je v následujícím textu přímo aplikován na předkládané výzkumné šetření.

Tab. 4.: Axiální kódování

Příčinné podmínky	Nedostatečné rodinné, případně náhradní rodinné zázemí, z části také prostředí školy, které neadekvátně a nekvalitně saturuje vývojové potřeby klientů nízkoprahových zařízení a neumožňuje integraci vývojových úkolů jedince dle teorie PBSP. Tato neadekvátní saturace vychází z nízkého materiálního zázemí rodiny nebo z nedostatku časového prostoru na péči o děti. Nezdravé attachmentové vzorce v přístupu rodičů k dítěti. (viz tab. 1 a 2)
Jev	Neadekvátně saturované potřeby, resp. deficity v saturaci základních vývojových potřeb se projevují v chování klientů v různých prostředích a v jejich snížených dovednostech (kompetencích) řešit adekvátním (nikoli asociálním nebo antisociálním) způsobem životní situace, se kterými se setkávají.
Kontext	(Náhradní) rodinné prostředí, které nedostatečně saturuje vývojové potřeby svých dětí. Prostředí vrstevnické skupiny, které může být samo o sobě pro socializaci a dosycování neadekvátně saturovaných potřeb rizikové. Další společenská prostředí, ve kterých se pohybují klienti nízkoprahových zařízení a ve kterých se projevují nedostatečné dovednosti k řešení životních situací a neadekvátní (asociální a antisociální) způsoby chování. Prostředí nízkoprahových zařízení, kde může částečně dojít k saturaci (ať už zjevně, explicitně nebo z podstaty nízkoprahového pojetí práce) vývojových deficitů.
Intervenující podmínky	Možnosti a limity práce nízkoprahových zařízení – nemohou poskytovat psychoterapii, pouze poradenství, a to do určité míry. Motivace klientů k využívání služeb zařízení. Příliš vysoká míra neadekvátního sycení znemožňuje navázat v kontextu nízkoprahového zařízení poradenský vztah.

	Výhodou prostředí nízkoprahových zařízení je, že mohou být z hlediska klientů neformální a tedy je pro ně lákavější se v tomto prostředí zdržovat a přicházet do interakcí s vrstevníky.
Strategie jednání a interakce	V různých sociálních prostředích se klienti, jejichž potřeby nebyly adekvátně saturovány, dostávají do konfliktu s tímto prostředím (ať už osobami nebo jinými aspekty tohoto prostředí) kvůli neadekvátním projevům chování nebo nedostatečné kapacitě nahlédnout na tyto projevy, protože nedošlo k dostatečné integraci vývojových úkolů jedince. V prostředí nízkoprahových zařízení se pak klienti dostávají do interakce s pracovníky a s prostředím těchto zařízení. Jak spolupráce s pracovníky nízkoprahových zařízení, tak působení prostředí nízkoprahových zařízení ve své komplexnosti může částečně přispět k saturaci vývojových potřeb.

5.9 Diskuze a shrnutí cíle výzkumného šetření a výzkumných otázek s analyzovanými daty

Na tomto místě se pokusíme z pohledu předložených výzkumných otázek diskutovat a shrnout zjištěná (resp. analyzovaná) data s cílem výzkumného šetření. Pro přehlednost tedy zmiňme, že cílem výzkumného šetření je zjistit konkrétní deficity v saturaci základních vývojových potřeb, s kterými se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a popsat nástroje, které využívají pro práci s těmito deficity. Na základě tohoto cíle byly stanoveny hlavní výzkumná otázka (HVO) a dílčí výzkumné otázky (DVO), které je zde vhodné pro přehlednost taktéž zopakovat. HVO zní: *„S jakými deficity v saturaci základních vývojových potřeb se pracovníci NZDM setkávají u svých klientů a jaké nástroje využívají pro práci s těmito deficity?“* DVO č. 1 pak zní: *„S jakými deficity v sycení potřeb se pracovníci NZDM u svých klientů setkávají?“*, DVO č. 2 zní: *„Jakými nástroji pro práci s deficity v naplňování základních vývojových potřeb pracovníci NZDM disponují a jak je využívají v přímé práci s klientem?“* a konečně DVO č. 3 zní: *„Jaké deficitně sycené vývojové potřeby klientů nízkoprahových zařízení korespondují s vývojovými potřebami v pojetí teorie PBSP?“*

Lze uvést, že pracovníci nízkoprahových zařízení se setkávají s vývojovými deficity v potřebách svých klientů. Hned v úvodu diskuze uveďme, že velmi hodnotným zjištěním vzhledem k DVO č. 3 je fakt, že i když na to v prvních otázkách interview nebyli respondenti cíleně tázáni, objevují se v jejich výpovědích potřeby, korespondující s pojetím potřeb podle

PBSP teorie (i když nebyly pojmenovány stejnými názvy, lze je obsahově vnímat jako identické např. potřeba limitů byla zmiňována jako potřeba hranic, potřeba sycení pak jako nedostatečně podnětné prostředí a materiální chudoba). Tyto deficity pak spatřují ve všech vývojových potřebách tak, jak s nimi pracuje teorie PBSP (viz kap. 3.2.1). U potřeby sycení se jedná o již zmíněné nedostatečné materiální zázemí, ale také nedostatečné sycení z hlediska pozornosti a podnětů. V některých případech dokonce vůbec nejde o materiální nouzi, ale o neadekvátnost podnětů např. v případě, že rodiče na péči o své dítě nemají dostatek času nebo k přirozenému kontaktu s rodiči nedochází. (absence jednoho z rodičů, dvoukariérní manželství, náhradní rodinná péče, ústavní výchova – viz např. tab. 3.) Děti také bývají přesaturovány v oblasti potřeby sycení. Respondenti uváděli, že si je rodiče „kupují“ dárky a věcmi, které nekorespondují s opravdovými potřebami dětí, což může být z hlediska PBSP teorie pro vývoj také škodlivé (viz kap. 3.2.1). U potřeby místa zapřičiňuje vznik vývojových deficitů na jedné straně znovu nedostatečné materiální a ekonomické zázemí k zajištění adekvátního místa (např. vícečlenné rodiny bydlí na 1 pokojovém bytě na ubytovně se společnou koupelnou s ostatními byty) nebo rodiče nemají dostačující emocionálně bezpečné místo pro své děti, jak říká teorie PBSP: „*ve svých srdcích a myslích*“. Co se týče potřeby podpory shodují se respondenti, že podpora je to, co klientů nízkoprahových zařízení chybí, ať už v prostředí rodiny nebo v prostředí školy. Jistou podporou je pro ně vrstevnická skupina. Její vliv na zdravý vývoj jedince a zdravé vrůstání do společnosti může být nebezpečný. K potřebě ochrany bylo respondenty často uváděno, že jejich klienti čelí mnoha atakům. Ať už je to nálepkování ze strany společnosti kvůli odlišné etnicitě nebo kvůli chudobě nebo kvůli neadekvátnímu chování v různých sociálních prostředích. U potřeby limitů se pak objevuje nekompetentnost (nebo malá angažovanost) rodičů ve výchově svých dětí. Někteří rodiče chování dítěte limitují málo nebo skoro vůbec, někteří je limitují neadekvátně např. i velmi přísnými fyzickými tresty. Někteří respondenti uvedli, že adekvátně limitujících rodičů je jen velmi málo. Klienti, jejichž chování pak bylo rodiči neadekvátně limitováno mají problémy s limitováním vlastního chování a např. regulací agrese v různých životních situacích, se kterými se setkávají. Společnou kategorií, je tedy to, že se různé deficity projevují v chování, které bylo respondenty označováno za zvláštní až protispolečenské.

Co se týče nástrojů, které pracovníci pro práci s vývojovými deficity používají (DVO č. 2), můžeme tyto nástroje rozdělit do několika rovin. První rovinou je explicitní poradenská práce s vývojovými potřebami. S klienty hovoří o jejich potřebách a o tom, jak je mohou sytit

zde a nyní v podmínkách, ve kterých žijí. Další rovinou jsou dílčí postupy doprovázející poradenskou práci jako takovou, které mohou také vést k saturaci vývojových potřeb (viz kategorie č. 4 z otevřeného kódování). V rámci poradenské práce také pracovníci využívají mimoslovní nástroje, jimiž jednak usnadňují poradenský proces, zároveň však pracují (i když ne psychoterapeuticky a explicitně) na tělesné úrovni. Třetí rovinou je samotné prostředí nízkoprahového zařízení, které může částečně nabídnout především saturaci potřeby místa a to i těm klientům, kteří se z různých důvodů nedostanou k poradenskému procesu. Poslední rovinou je práce na úrovni týmu pracovníků, kdy o potřebách klientů hovoří na základě paradigmatu potřeb dle PBSP teorie.

Závěr

Téma práce, jak se ukázalo při zpracování předkládaného textu, je v publikovaných zdrojích jen spoře popsáno, bez vzájemných souvislostí. I když se praktické aplikaci postupů, technik a metod PBSP terapie věnuje mnoho (především zahraničních) zdrojů, žádný z nich nepopisuje možnosti jejich přímého využití v poradenské praxi sociálních služeb obecně. Stejně tak se některé zdroje věnují poradenství v sociálních službách, v jejich pojetí je však poradenství spíše jednou z dalších technik práce s klientem a nevěnují se hlouběji jeho východiskům. Předkládaná práce popisuje možnosti uplatnění specifických elementů psychoterapeutické metody PBSP v rámci poradenství, a rozvádí tak hlouběji (včetně východisek) jeden z možných poradenských přístupů v praxi nízkoprahových zařízení. Ten může obohatit portfolio činností poskytovaných nízkoprahovými zařízeními. Jednak tím, že nabízí hlubší porozumění východiskům uvedeného přístupu, ale také tím, že nabízí praktické možnosti aplikace těchto dílčích elementů psychoterapeutické metody PBSP. Text může být jistě přínosný nejen pro nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, ale i pro další nízkoprahově orientované služby, které v rámci svých činností nabízejí také poradenství.

Hlavním východiskem uvedeného přístupu je možnost hlubšího porozumění neadekvátním až antisociálním strategiím chování a jednání klientů v různých životních situacích skrze paradigma vývojových deficitů v saturaci potřeb tak, jak na ně nahlíží teorie PBSP. Aby mohl být tento pohled na důsledky neadekvátní saturace vývojových potřeb kompletní, popisuje předkládaný text i další východiska psychoterapeutické metody jako je koncept pilota, sféry možností nebo např. pojetí self.

Z výzkumného šetření jasně vyplývá, že se pracovníci nízkoprahových zařízení ve své praxi s vývojovými deficity setkávají. Někteří s nimi pracují i explicitně prostřednictvím různých technik. Někteří jsou si vědomi, že prostředí nízkoprahového zařízení může pomáhat k částečné saturaci vývojových potřeb už ze své podstaty. Klienti zde mohou z hlediska vývojových potřeb dle PBSP najít dobré místo, sycení podněty, ochranu (jak před např. stigmatizací, ponižováním od rodičů), podporu, ale i limity.

V textu práce jsou uvedeny i konkrétní techniky z psychoterapeutické metody PBSP, které by mohly obohatit portfolio poskytovaných poradenských činností v nízkoprahových zařízeních. Bylo by jistě vhodné se těmito technikám a jejich praktickému využití dále věnovat, např. v rámci jiného výzkumného šetření sledovat, jak jejich aplikace v praxi pomáhá a podporuje změnu klientovi situace, respektive změnu jeho chování v různých

životních situacích. Toto rozšiřující výzkumné šetření však nebylo možno realizovat vzhledem k rozsahu předkládané práce, navíc by nutně muselo navazovat na zde realizované šetření, protože v dostupných zdrojích není jasně popsáno, zda se pracovníci s vývojovými deficity u svých klientů vůbec setkávají. Předkládaný text a výzkumné šetření tedy otevírá možnosti dalšímu zkoumání. Zprvė v oblasti vývojových deficitů u klientů nízkoprahových zařízení, zadruhé pak v oblasti možného využití a aplikace konkrétních poradenských technik a přístupů.

Seznam použité literatury

AREND, Richard, Frederick L. GOVE a Alan L. SROUFE. Continuity of Individual Adaptation from Infancy to Kindergarten: A Predictive Study of Ego-Resiliency and Curiosity in Preschoolers. *Child Development*. 1979, **50**(4), 950-959.

BACHG, Michael. Microtracking in der Pesso-Therapie: Brückenglied zwischen verbaler und körperorientierter Psychotherapie. *Psychotherapie*. München: CIP-Medien, 2004, **9. Jahrg.**(9-2), 283-293.

BLANCK, Gertrude a Rubin BLANCK. *Ego-psychologie: Theorie a praxe*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1992, 205 s.

BÖHNISCH, Lothar, Wolfgang SCHRÖER a Hans THIERISCH. *Sozialpädagogisches Denken: Wege zu einer Neubestimmung*. Weinheim: Beltz Juventa, 2005. ISBN 978-3779917236.

BOWLBY, John. *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-670-4.

BRISCH, Karl Heinz. *Poruchy vztahové vazby: od teorie k terapii*. Praha: Portál, 2011. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-7367-870-8.

BRUIN DE BRUINE, Wändi, Andrew M. PARKER a Baruch FISCHHOFF. Individual Differences in Adult Decision-Making Competence. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2007, **92**(5), 938–956. DOI: 10.1037/0022-3514.92.5.938.

CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada, 2012. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4033-1.

CSÍKSZENTMIHÁLYI, Mihály. *Flow: o štěstí a smyslu života*. Přeložila Eva HAUSEROVÁ. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0918-8.

ČEPELÍKOVÁ, Zuzana. *Možnosti a meze Pesso Boyden psychomotorické terapie při práci s traumatizovanými klienty*. Praha, 2010. Diplomová práce. Univerzita Karlova.

DAMASIO, Antonio a Gil B. CARVALHO. The nature of feelings: evolutionary and neurobiological origins. *Nature Reviews Neuroscience*. 2013, **14**(2), 143-152. DOI: 10.1038/nrn3403. ISSN 1471-003X.

DAMASIO, Antonio R. *Descartes' Error*. New York: Avon Books, 1994, 301 s. ISBN 0-380-72647-5.

DAMASIO, Antonio R., Thomas J. GRABOWSKI, Antoine BECHARA, Hanna DAMASIO, Josef PARVIZI a Richard D. HICHTWA. Subcortical and cortical brain activity during the feeling of self-generated emotions. *Nature Neuroscience*. 2000, **3**(10), 1049-1056. DOI: 10.1038/79871. ISSN 1097-6256.

DANZER, Graham. Integrating Ego Psychology and Strengths-Based Social Work. *Journal of Theory Construction & Testing*. 2012, **16**(1), 9-15. ISSN 1086-4431.

FISCHER-BARTELMANN, Barbara a Almuth ROTH-BLITZ. Holes in Roles: Löcher im Rollengefüge der Familie – Die Mehrgenerationenperspektive im innerpsychischen System. *Pesso-Bulletin*. 2004, **11**(3).

FISCHER-BARTELMANN, Barbara. Einführung in die Pesso-Therapie. SULZ, Serge K., Leonhard SCHRENKER a Christoph SCHRIKER. *Die Psychotherapie entdeckt den Körper Oder: Keine Psychotherapie ohne Körperarbeit*. München: CIP-München, 2005, s. 277-301. ISBN 978-3932096389.

FREUDOVÁ, Anna. *Já a obranné mechanismy*. Praha: Portál, 2006. Spektrum (Portál). ISBN 80-7367-084-4.

FÜRST, Aleš. Pesso Boyden psychomotorická psychoterapie (PBSP). VYBÍRAL, Zdeněk a Jan ROUBAL. *Současná psychoterapie*. Praha: Portál, 2010, s. 346-353. ISBN 978-80-7367-682-7.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000, 206 s. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-79-6.

HAVLÍČEK, Jakub a Gabriela SLANINOVÁ. Pesso Boyden System Psychomotor terapie v praxi NZDM. *Sociální služby*. Tábor, 2017, **19**(8-9), 48-53. ISSN 1803-7348.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0219-6.

HERZOG, Aleš. Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy. KLÍMA, Petr, ed. *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. 2. vyd. Praha: Česká asociace streetwork, 2009, s. 177-188. ISBN 978-80-254-4001-8.

HÖRETH, Gabriele. Ist es denkbar, dass im Christentum in der Gestalt von Jesus ähnlich heilendes Gedankengut zu finden ist wie es in der Psychotherapie Pesso-Boyden-System-PsychoMotor (PBSP) entwickelt wurde?. In: *Gabriele Höreth Webseite*. [online]. 2017 [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://gabriele-hoereth.de/pessoherapie/2017-Hoereth-PBSP.pdf>

HOWE, Louisa. Origins and history of Pesso System/ Psychomotor therapy. In: PESSO, Albert a John S. CRANDELL. *Moving Psychotherapy: Theory and Application of Pesso System/psychomotor Therapy*. Brookline: Brookline Books, 1991, 306 s. ISBN 978-0914797722.

KAREN, Robert. *Becoming Attached: First Relationships and How They Shape Our Capacity to Love*. Oxford: Oxford University Press, 1998. ISBN 978-0195115017.

KLÍMA, Petr a Richard JEDLIČKA. Sociálně pedagogická práce s dětmi a mládeží v tíživých životních situacích v nízkoprahovém kontextu. KLÍMA, Petr, ed. *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. 2. vyd. Praha: Česká asociace streetwork, 2009, s. 11-20. ISBN 978-80-254-4001-8.

KOHOUT, Heinz. *Obnova Self*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1991, 137 s.

KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. 6., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0302-5.

KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0643-9.

LIPNER, Milan. Potřeba socioterapeutických dovedností v kontaktní práci. KLÍMA, Petr, ed. *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. 2. vyd. Praha: Česká asociace streetwork, 2009, s. 241-248. ISBN 978-80-254-4001-8.

LÖFFLER, Sabine. Die Ent-Wicklung des Selbst: Reintegration und Stärkung von Selbstanteilen in der Pesso-Therapie. *Psychotherapie*. München: CIP-Medien, 2013, **18. Jahrg.**(18-2), 144-152.

MATĚJČEK, Zdeněk a Josef LANGMEIER. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Výbor z díla*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1056-6.

MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2.

MIDGLEY, Mick, Jacqueline HAYES a Mick COOPER. *Essential Research Findings in Child and Adolescent Counselling and Psychotherapy*. London: Sage Publications, 2017. ISBN 978-1412962506.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie: přehled základních oborů*. Praha: Triton, 2011. ISBN 978-80-7387-443-8.

NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. 2., podstatně rozš. vyd. Praha: Vodnář, 2013. ISBN 978-80-7439-056-2.

NIEMAYER, Christian. *Klassiker der Sozialpädagogik: Einführung in die Theoriesgeschichte einer Wissenschaft*. Auflage: 3., überarbeitet. Weinheim: Beltz Juventa, 2010. ISBN 978-3779903581.

NORTHOFF, George. Brain and self – a neurophilosophical account. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*. BioMed Central, 2013, 7(28). ISSN 1753-2000.

PERQUIN, Lowijs. Besondere Anwendungsmöglichkeiten der Pesso-Therapie: Omnipotenz und Limitierung in der Pesso-Psychotherapie. SULZ, Serge K., Leonhard SCHRENKER a Christoph SCHRIKER. *Die Psychotherapie entdeckt den Körper Oder: Keine Psychotherapie ohne Körperarbeit*. München: CIP-München, 2005, s. 22. ISBN 978-3932096389.

PERQUIN, Lowijs. Neuroscience and its significance for psychotherapy: An overview from the perspective of Pesso Boyden System Psychomotor. *European Psychotherapy*. 2004, 5(1).

PERQUIN, Lowijs. Specializace v psychoterapii. In: *PBSP CZ* [online]. 2011 [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <http://www.pbsp.cz/texty/txtprq1.htm>

PESSO Albert. PBSP Pesso Boyden System Psychomotor. CALDWELL, Christine. *Getting in touch: the guide to new body-centered therapies*. Wheaton, Ill.: Quest Books, 1997a, s. 117-152. ISBN 978-0835607612.

PESSO, Albert a John S. CRANDELL. *Moving Psychotherapy: Theory and Application of Pesso System/psychomotor Therapy*. Brookline: Brookline Books, 1991, 306 s. ISBN 978-0914797722.

PESSO, Albert a Melanie THOLE-BACHG. Die körperlichen Wurzeln der Gerechtigkeit. *Psychotherapie*. München: CIP-Medien, 2007, **12. Jahrg.**(12-2), 197-202.

PESSO, Albert, Diane BOYDEN-PESSO a Petra VRTBOVSKÁ. *Úvod do Pesso Boyden System Psychomotor: PBSP jako terapeutický systém v kontextu neurobiologie a teorie attachmentu*. Praha: Sdružení SCAN, 2009. ISBN 978-80-86620-15-2.

PESSO, Albert. Ego Function and Pesso System Psychomotor Therapy. In: *PBSP: Pesso Boyden System Psychomotor* [online]. 1997b [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/ego-function-and-pesso-system-psychomotor-therapy.pdf>

PESSO, Albert. Filling the Holes-in-Roles of the Past With the Right People at the Right Time. *International Body Psychotherapy Journal: The Art and Science of Somatic Praxis*. 2013, **12**(2), 63-87. ISSN 2169-4745.

PESSO, Albert. Introduction to Pesso System/Psychomotor. In: *PBSP: Pesso Boyden System Psychomotor* [online]. 1997c [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/introduction-to-pesso-system.pdf>

PESSO, Albert. Memory and Consciousness: Lecture for the Netherlands Vereniging voor Pesso Psychotherapie Conference. In: *PBSP: Pesso Boyden System Psychomotor* [online]. 2000 [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/memory-and-consciousness.pdf>

PESSO, Albert. Mezery v rolích. In: *PBSP CZ* [online]. 2003 [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <http://www.pbsp.cz/texty/txtpps2.htm>

PESSO, Albert. Self Regulation, Labor and Democracy. In: *PBSP: Pesso Boyden System Psychomotor* [online]. 1997a [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/self-regulation-labor-and-democracy1.pdf>

PESSO, Albert. The Effects of Pre- and Perinatal Trauma. In: *PBSP: Pesso Boyden System Psychomotor* [online]. 1990a [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/the-effects-of-pre-and-perinatal-trauma1.pdf>

- PESSO, Albert. The Image of the Self and Body. In: *PBSP: Pessoa Boyden System Psychomotor* [online]. 1986 [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/the-image-of-the-self-and-the-body1.pdf>
- PESSO, Albert. The Possibility Sphere. In: *PBSP: Pessoa Boyden System Psychomotor* [online]. 2011 [cit. 2019-05-28]. Dostupné z: <https://albertpesso.files.wordpress.com/2011/02/the-possibility-sphere.pdf>
- PROCHASKA, James O. a John C. NORCROSS. *Psychoterapeutické systémy: průřez teoriemi*. Praha: Grada, 1999. Psyché (Grada). ISBN 8071697664.
- RACEK, Jindřich a Aleš HERZOG. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. KLÍMA, Petr, ed. *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. 2. vyd. Praha: Česká asociace streetwork, 2009, s. 319-329. ISBN 978-80-254-4001-8.
- RUSTIN, Michael. Grounded Theory methods in child psychotherapy research. *Journal of Child Psychotherapy*. 2016, **42**(2), 179–197. DOI: 10.1080/0075417X.2016.1191205. ISSN 0075-417X.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. 6., rev. a dopl. vyd., V Grada Publishing 2. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3133-9.
- ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6382-2.
- ŘIHÁČEK, Tomáš. Poradenství versus psychoterapie?. *Psychoterapie*. 2014, **8**(1), 13-22.
- SANDU, Antonio. Constructionist Grounded Theory - GT. Conceptual and Methodological Clarifications. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2018, **10**(1), 183-209. ISSN 2066-7329.
- SCHRENKER, Leonhard a Barbara FISCHER-BARTELMANN. Pessoa Boyden System Psychomotor (PBSP): Pessoa-Therapie – ein in Deutschland neues ganzheitliches Verfahren einer körperorientierten Form der Gruppentherapie. *Psychotherapie*. München: CIP-Medien, 2003, **8. Jahrg.**(8-2).

SCHRENKER, Leonhard. Die Behandlung traumatischer Störungen mit Pesso-Therapie (PBSP). *Psychotherapie*. München: CIP-München, 2010, **15. Jahrg.**(15-2), 279 - 296.

SIRÍNEK, Jan. Pesso Boyden Psychomotorická Terapie v individuální, klinicko-psychologické praxi. *PSYCHOSOM: Nezávislý časopis pro psychosomatickou a psychotherapeutickou medicínu*. [online]. 2014, (12), 8-24 [cit. 2019-05-28]. ISSN 1214-6102. Dostupné z: <https://www.psychosom.cz/54-archiv/465-pro-praxi-sirinek-j>

SIRÍNEK, Jan. *Scéničnost v psychoterapii*. Praha, 2018. Disertační práce. Univerzita Karlova.

STILES, William B., David A. SHAPIRO a Robert ELLIOTT. "Are all psychotherapies equivalent?". *American Psychologist*. 1986, **41**(2), 165-180. DOI: 10.1037/0003-066X.41.2.165. ISSN 1935-990X. Dostupné také z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0003-066X.41.2.165>

STRAUSS, Anselm L. a Juliet CORBIN. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. SCAN. ISBN 80-85834-60-X.

SUOR, Jennifer H., Melissa L. STURGE-APPLE, Patrick T. DAVIES a Dante CICHETTI. A life history approach to delineating how harsh environments and hawk temperament traits differentially shape children's problem-solving skills. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2017, **58**(8), 902–909. DOI: 10.1111/jcpp.12718.

SUTCLIFFE, Andrew. Grounded theory: A method for practitioner research by educational psychologists. *Educational & Child Psychology*. 2016, **33**(3), 44-54. ISSN 0267-1611.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1832-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.

VĚTROVEC, Martin. Práce na motivaci ke změně chování s klienty na ulici. KLÍMA, Petr, ed. *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. 2. vyd. Praha: Česká asociace streetwork, 2009, s. 189-198. ISBN 978-80-254-4001-8.

VYBÍRAL, Zbyněk a Jan ROUBAL, ed. *Současná psychoterapie*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-682-7.

VYMĚTAL, Jan. *Úvod do psychoterapie*. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2667-0.

WINNETTE, Petra a Jonathan F. BAYLIN. *Working with traumatic memories to heal adults with unresolved childhood trauma: neuroscience, attachment theory and Pesso Boyden system psychomotor psychotherapy*. Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2017. ISBN 978-1849057240.

ZEIG, Jeffrey K. *Umění psychoterapie: C. Rogers, V. Satirová, P. Watzlawick, A. Ellis, A. Beck, A. Lazarus a další*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-972-0.

Normativní a legislativní dokumenty

Pojmosloví Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM). Praha: Česká asociace streetwork, 2008.

Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. In: *Sbírka zákonů ČR*. Česká republika, 2006, 108/2006 Sb.